

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA**

Ústav bohemistických studií

Bakalářská práce

Marta Maria Slačálková Harasimowicz

**Obecná čeština v překladu (srovnání originálu a překladu
románu Noční práce Jáchyma Topola do polštiny)**

**Colloquial Czech in Translation (the comparison of the
original text and translation of the novel Night Work written
by Jáchym Topol into Polish)**

Vedoucí: PhDr. Ana Adamovičová

Praha 2011

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne...

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala PhDr. Aně Adamovičové za odborné vedení i rady a připomínky, kterými přispěla k vypracování této práce.

Abstrakt

SLAČÁLKOVÁ HARASIMOWICZ, MARTA MARIA. *Obecná čeština v překladu (srovnání originálu a překladu románu Noční práce Jáchyma Topola do polštiny)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta, 2011.

Práce se zabývá problematikou přeložitelnosti prvků obecné češtiny do polského jazyka na příkladu srovnání románu *Noční práce* Jáchyma Topola a jeho polského překladu. Teoretická část obsahuje shrnutí vývoje českého a polského jazyka z hlediska vzniku standardní jazykové variety a její normy, dále se zaměřuje na proměny rozvrstvení obou jazyků se zvláštním zřetelem k jejich současné stratifikaci. Součástí práce je také popis obecné češtiny a jejího současného postavení jako variety českého jazyka. Práce se dále věnuje otázkám ekvivalence, adekvátnosti a přeložitelnosti z hlediska teorie a praxe překladu. Následuje rozbor ukázek z originálu a překladu románu, který se zaměřuje na možnosti substituce českých nespisovných jazykových jevů v polském textu.

Klíčová slova: český jazyk, polský jazyk, vývoj jazyka, sociolingvistika, obecná čeština, teorie překladu, česká literatura 21. století, Topol, Jáchym

Abstract

SLAČÁLKOVÁ HARASIMOWICZ, MARTA MARIA. *Colloquial Czech in Translation (the comparison of the original text and translation of the novel Night Work by Jáchym Topol into Polish)*. Praha: Charles University. Faculty of Arts, 2011.

The thesis deals with the issue of translatability of colloquial Czech elements into the Polish language using the comparison of the novel “Night Work“ by Jáchym Topol and its Polish translation. The theoretical part involves a summary of the development of the Czech and Polish languages from the perspective of a standard language variety origin and its norm. Moreover, it focuses on the changing stratification of both languages with a special attention to the present stratification. The description of colloquial Czech and its current position as a Czech language variety is also included. Furthermore the thesis deals with the issue of equivalence, adequacy and translatability from the theoretical and practical point of view. The analysis of the original and translated novel extracts follows. This part concentrates on the possibilities of substituting Czech colloquial words in the Polish text.

Key words: Czech language, Polish language, language development, sociolinguistics, common Czech, translation theory, 21st century Czech literature, Topol, Jáchym

Obsah

Úvod	8
1. Stratifikace češtiny a jazyková situace na území České republiky	10
1.1 Vývoj spisovné češtiny	11
1.2 Současná jazyková situace v Čechách a na Moravě	16
1.2.1 Spisovná čeština	17
1.2.2 Nespisovné variety češtiny	19
1.2.2.1 Nářečí	20
1.2.2.2 Interdialekty	22
1.2.2.3 Sociolekty	23
1.2.3 Etnolekty národních menšin	24
2. Obecná čeština	26
2.1 Výslovnost	26
2.2 Morfologie	27
2.3 Lexikum a frazeologie	31
2.4 Úzus a distribuce obecné češtiny	31
2.5 Obecná čeština a možné změny kodifikace spisovného jazyka	33
3. Stratifikace polštiny a jazyková situace v Polsku	36
3.1 Vznik standardní polštiny	36
3.1.1 Vývoj jazykové normy v kontextu jazykových proměn a demokratizace spisovné polštiny	41
3.2 Současné rozvrstvení polštiny	44
3.2.1 Spisovná polština	45
3.2.2 Mluvená polština	46
3.2.3 Necelopolské mluvené variety polštiny	47
3.2.3.1 Regionální variety	48
3.2.3.2 Dialekty	49
3.2.3.3 Sociolekty	50
3.2.4 Jazyková kultura a míšení jednotlivých vrstev polštiny	52

4. Otázky přeložitelnosti, ekvivalence a adekvátnosti v teorii a praxi překladu	54
4.1 Literární dílo a překlad	54
4.1.2 Základní estetické problémy překladu	56
4.2 Ekvivalence a adekvátnost v překladu	57
4.3 Přeložitelnost	59
5. Srovnání románu <i>Noční práce</i> Jáchyma Topola s jeho polským překladem	61
5.1 K jazyku originálu	61
5.2 Srovnání ukázek z románu s jeho polským překladem	64
6. Závěr	76
Seznam použité literatury	79

Úvod

Sociolingvistická povaha češtiny je výjimečná existencí dvou poměrně odlišných variet: spisovné a mluvené češtiny, z nichž jedna plní funkci prestižního útvaru a druhá je jazykem používaným v běžné a neregulované komunikaci. Česká jazyková situace se tak velmi podobá diglosii – zároveň ovšem (jinak, než je tomu v případě „klasických“ diglosních situací, kde jsou si obě variety hodně vzdálené¹) mezi oběmi varietami dochází k značnému průniku jazykových jednotek. Mezi slovanskými jazyky se jedná o zcela jedinečnou situaci.²

Obecná čeština je primárním jazykem obyvatel západní oblasti českého jazykového území a jako taková proniká již delší dobu nejen do většiny komunikačních situací, nýbrž i do literární tvorby, v níž se používá jako nástroj aktualizace jazyka díla i jako prostředek umělecké stylizace nebo ozvláštnění textu.³ Jelikož se jedná o úplný jazykový útvar se specifickou slovní zásobou, frazeologií, morfologií a výslovností, nalezení ekvivalentů pro jednotlivé obecněčeské jevy může být při překladu do jiného slovanského jazyka poměrně obtížné.

Cílem této práce je zkoumání otázky přeložitelnosti obecné češtiny do polského jazyka na příkladu rozboru románu *Noční práce* Jáchyma Topola a polského překladu této knihy, jehož autorem je Leszek Engelking. Důvodem, pro který jsme k analýze vybrali právě tento román, je velmi hojné využití prostředků obecné češtiny i dalších substandardních variet českého jazyka v originále, kde plní roli důležitého uměleckého prostředku.

Výchozím bodem pro nás bude rozbor jazykové situace v Čechách a na Moravě i v Polsku. V průběhu vývoje obou jazyků se jejich stratifikace proměňovala, stejně jako

¹ Příkladem může být situace v novořečtině, která má dvě základní podoby (tzv. *katharevousa* a *dhimotiki*) nebo v arabštině (arabština Koránu vs mluvené variety arabštiny). Viz Čermák 2002, 23.

² Čermák 2002, 23.

³ Lotko 1986, 47.

vznikaly a zanikaly funkce těchto jazyků a jejich jednotlivých variet.⁴ Měnilo se také pojetí jazykové normy a z ní vyplývající kodifikace i jazykové kultury. Všechny tyto procesy probíhají i dnes. Zároveň je dnešní jazyková situace na obou územích výsledkem specifického vývoje, závislého na proměňujícím se společenském a kulturním kontextu. Proto budeme rozvrstvení českého a polského jazyka sledovat jak v synchronním, tak v diachronním kontextu.

Důležitou součástí práce bude i rozbor pojmů ekvivalence, adekvátnosti a přeložitelnosti z hlediska translatologické teorie, u něhož budeme vycházet především z práce Jiřího Levého jakožto předního českého teoretika překladu. V poslední kapitole budeme analyzovat úryvky z originálu a překladu románu *Noční práce* z hlediska možnosti substituce jednotlivých obecněčeských jazykových jevů v překladu do polského jazyka a jejího praktického provedení překladatelem.

⁴ Čechová 2002, 13.

1. Stratifikace češtiny a jazyková situace na území České republiky

Současný český jazyk je poměrně složitě stratifikován. Základní a z hlediska kultury nejdůležitější podobou češtiny jakožto národního jazyka je **spisovná čeština**, tj. jazykový útvar, který se používá v psané komunikaci i v oficiálních situacích, a zároveň je tvůrčí složkou národního slovesného umění.⁵ Spisovná čeština slouží dorozumívání všech uživatelů českého jazyka a její specifčnost spočívá v uvědoměném vztahu k jazykové normě, v široké škále úkolů a v bohatém funkčním rozvrstvení.

V běžném životě většina uživatelů českého jazyka používá nespisovné útvary češtiny,⁶ a to buď **obecnou češtinu**, anebo místní dialekty či interdialekty. Obecná čeština je z hlediska sociolingvistické klasifikace interdialektem, s ohledem na intenzitu, s jakou se šíří po celém českojazyčném území, zaujímá ale zvláštní pozici a dá se říci, že má celonárodní význam.⁷ Obecná čeština tvoří odlišný útvar než spisovná čeština, rozdíly mezi těmito útvary nejsou ale natolik podstatné, aby bránily porozumění⁸.

Všechny spisovné i nespisovné útvary jsou sociálně podmíněny, což určuje vnější možnosti jejich rozvoje⁹. Vývoj češtiny, stejně jako vývoj ostatních jazyků, probíhal spolu s vývojem společenských, kulturních a politických podmínek v Čechách i na Moravě a závisel na proměnách vědomí sociální, etnické a národní sounáležitosti obyvatelstva.

⁵ Havránek 1980, 3.

⁶ Hlavními zástupci útvarového přístupu ke stratifikaci češtiny byli Bohuslav Havránek a Jaromír Bělič. Tento postoj má výhodu v tom, že je možné do něj zahrnout i pojem nářečí. Jak ovšem píše Petr Sgall, „*je třeba při takovém přístupu počítat i s komplikacemi, jako je oscilace tvarů v těch či oněch komunikačních situacích, existence přechodných zón na všech stranách, lokálních variant, slangů ...*“ (Sgall 2011a, 176).

⁷ Havránek - Jedlička 1988, 4.

⁸ Havránek - Jedlička 1988, 4.

⁹ Havránek 1980, 3.

1.1 Vývoj spisovné češtiny

Prvním spisovným slovanským jazykem, který existoval na území Čech a Moravy, byla staroslověnština, která se uplatňovala v poměrně bohaté literární činnosti a ve slovesnosti spojené se státní a církevní správou i křesťanským kultem. Vedle staroslověnštiny se v těchto oblastech (již před dobou cyrilometodějskou) omezeně užívaly i prvky domácího jazyka, jeho uplatňování ale spočívalo spíše v osvojování cizojazyčných (německých a latinských) prvků a nemělo v té době podstatný vliv na samotný rozvoj jazyka.¹⁰

Česky psané jazykové i literární památky se začínají vyskytovat až od 13. století, ve větším rozsahu pak od 14. století. Jejich jazyk má poměrně jednotnou podobu¹¹ s nepatrnými jihočeskými dialektickými prvky.¹² Poměrná jazyková vyspělost těchto památek poukazuje na to, že se nejednalo o počáteční fázi vývoje češtiny, nýbrž o pokročilejší stupeň vývoje, jemuž předcházelo jisté přípravné období.¹³ Protože politickým, hospodářským i kulturním centrem českého státu byla od 10. století Praha, hlavním podkladem pro celonárodní spisovnou češtinu se už v raných fázích jejího rozvoje stalo nářečí, jimž se mluvilo ve středních Čechách.¹⁴ Jednotný ráz psaného jazyka 13. a 14. století dovoluje předpokládat, že mluvený kulturní jazyk, který se pro onu psanou podobu zřejmě stal východiskem, měl již v této době nadnářeční povahu.¹⁵ Okruh aktivních uživatelů spisovného jazyka byl omezen, můžeme ale pozorovat jistou tendenci k jeho rozšiřování: vedle duchovenstva se na slovesné činnosti podílela šlechta, univerzitní obec a vyšší vrstvy městského obyvatelstva. Zajímavé je, že už na začátku 14. století vzniká v literatuře jakási dvojí linie: vedle mystické i scholastické literatury

¹⁰ Havránek 1980, 7–8.

¹¹ Havránek 1980, 21.

¹² Jedná se o protetické *h*- a průvodní samohlásky u slabičných *r* a *l* (Havránek 1980, 21).

¹³ Havránek 1980, 21.

¹⁴ Havránek – Jedlička 1988, 9.

¹⁵ Havránek 1980, 21; Čechová 2002, 14.

psané „vysokým“ jazykem existují realistická díla pojednávající o běžném životě, jež jsou psána prostší řečí.¹⁶

Husitská doba přináší oproti značně konzervativnímu pojetí spisovného jazyka ve 14. století¹⁷ snahu o jistou demokratizaci spisovné češtiny. Jelikož masivní kazatelská činnost vyžadovala srozumitelnost a přístupnost přednesu, roste vliv mluvené podoby jazyka,¹⁸ hlavně ve vrstvě lexikální a morfologické.¹⁹ Zároveň se rychleji šíří znalost dosavadní kulturní a literární češtiny.²⁰

Další etapou ve vývoji jazyka se stalo období působení českého humanismu a jím ovlivněných českých bratří. V návaznosti na stylistické ideály doby, dané latinským humanismem, se zvýšily požadavky na stylovou vyspělost jazyka.²¹ Vytvořilo se také povědomí o odlišnosti úloh spisovného a lidového jazyka. Analýza dobových pramenů (především písemností soukromé povahy – např. korespondence) poukazuje na existenci nepatrných rozdílů mezi humanisty propagovanou, stylově jednotnou spisovnou češtinou a jazykem běžně užívaným částí šlechty nebo nižšími panskými úředníky: pro tyto jazykové památky je příznačné užívání jednodušší syntaxe a pronikání některých hláskových změn – pravděpodobně v souladu s tehdejší stavem mluveného jazyka.²² Se zjevnými dialektismy se ovšem v dochovaných památkách

¹⁶ Havránek 1980, 31.

¹⁷ Spisovná čeština 14. století zachovávala staré gramatické kategorie (například trojí minulý čas či aorist) a syntax, i na úkor vývojových tendencí v běžně mluveném jazyce (viz Havránek 1980, 32).

¹⁸ Jak píše Havránek, „*spisovný jazyk doby husitské vytvořil jistou syntézu soudobého jazyka mluveného i tradičního jazyka spisovného, která sloužila k dorozumívání ve vyšších úlohách takřka celému národnímu celku*“ (Havránek 1980, 43).

¹⁹ Havránek 1980, 43.

²⁰ Havránek 1980, 42.

²¹ Havránek 1980, 53.

²² Havránek 1980, 65.

spisovného jazyka z 16. století téměř nesetkáváme.²³ Koncem 16. století se spisovná čeština po stránce mluvnické ustaluje. Z velké části se tehdy prosazená mluvnická norma udržela dodnes, což bylo dáno tím, že jazyk této doby se v pozdějších obdobích pokládal za vzorný.²⁴

V době pobělohorské vznikají dvě střediska spisovné češtiny: emigrantské a domácí.²⁵ Pro jazyk emigrace (vyjma první generace emigrantů) je typická jistá omezenost v uplatňování spisovného jazyka.²⁶ V domácím prostředí pak čeština jakožto spisovný jazyk neměla vhodné podmínky pro rozvoj – její pole působnosti bylo totiž z kulturních, politických a společenských důvodů značně omezováno: přestala být nástrojem vědeckého rozvoje, byla postupně vytlačena ze státní i církevní správy²⁷ a kvůli proměnám v etnickém složení šlechty i duchovenstva přišla v těchto vrstvách o funkci konverzačního jazyka.²⁸ Jazyk, jenž byl používán v popularizační náboženské literatuře a kázáních, byl značně ovlivněn účelem těchto slovesných projevů, kterým bylo oslovení prostého lidu. Proto se značně přibližoval mluvenému jazyku, především po stránce fonetické a morfologické (syntaktická a stylistická pravidla doby humanistické byla z větší míry zachována). Obecná rozkolísanost normy přispívala k tomu, že do spisovné vrstvy jazyka pronikaly dialektismy,²⁹ ba někdy i vulgarismy.³⁰

²³ Ojedinele pronikala do spisovného jazyka prvky z nářečí významných autorů, např. u Komenského se setkáme s moravismy: *dlážka (podlaha)*, *žensko (ženská)*, *omětat (pracovat v domě)* apod. (Havránek 1980, 69).

²⁴ Havránek 1980, 54.

²⁵ Havránek 1980, 71.

²⁶ Jednalo se téměř výjimečně o náboženskou literaturu, která – kvůli silnému vlivu tradice a dogmatismu – nebyla jazykově příliš inovativní a opírala se z velké míry o hotové formulky a fráze (viz Havránek 1980, 72).

²⁷ Do 18. století sice byl český jazyk jedním úředním jazykem, ovšem od roku 1627 pouze vedle expanzivnější němčiny (Havránek 1980, 72).

²⁸ Havránek 1980, 72.

²⁹ Zajímavé přitom je, že někteří autoři nedodržování normy vědomě hájili – Havránek uvádí citát Fabiána Veselého (1724), jenž říká, „*že jest lépe, aby mě kárali gramatikové, než aby mi lid nerozuměl*“ (Havránek 1980, 74–75).

V 18. století byl okruh mluvčích češtiny velmi omezený: zachovaly ji nižší městské vrstvy a poddaný lid (zvláště venkovský).³¹ Snahy o obnovení češtiny jakožto kulturního jazyka v první polovině 19. století vycházejí jednak z myšlenek národního obrození, jednak ze sociálních a hospodářských proměn, k nimž došlo v tomto období (vývoj průmyslu i zrušení nevolnictví, které zapříčinily významnou migraci venkovanů do měst). Jazyk literatury vydávané v prvním období národního obrození se nelišil od jazyka 17. a 18. století a podobně jako on podléhal vlivu nářečních a cizojazyčných prvků.³² První vědomou snahou o ovlivnění spisovného jazyka byla tendence k navazování na tradice doby humanistické a českobratrské.³³ Druhá obrozená generace se soustředila na obohacování slovníku spisovné češtiny pro potřeby umělecké a odborné literatury – za současného vlivu jazykového purismu, který přikazoval nahrazovat cizojazyčná (zejména německá) slova českými ekvivalenty ve všech funkčních vrstvách.³⁴ V této době mizí ze spisovného jazyka celá řada slov přejatých z němčiny, která však se značnou variabilitou přetrvávala v běžně mluvené řeči.³⁵ I přes inovativnost v úrovni slovní zásoby zůstává ale spisovný jazyk až na pár výjimek poměrně konzervativní po stránce tvaroslovné. Navzdory kolísání způsobenému korelací lidových, soudobých a archaických tvarů se dobové jazykovědné názory staví

³⁰ Paralelně můžeme pozorovat i jisté puristické snahy, které ovšem – kvůli nepříznivým podmínkám pro rozvoj jazyk – zůstávaly poměrně izolované a nenašly plné uplatnění (viz Havránek 1980, 75–76).

³¹ Havránek 1980, 84.

³² Havránek 1980, 85.

³³ Po roce 1989 se ovšem objevují argumenty, že obnovení češtiny v prvním období národního obrození se mohlo opírat i o jiné zdroje než o jazyk 16. století – tj., že čerpal z „*kultivovanějších vrstev literární češtiny období baroka*“ (Bláha 2009, 24).

³⁴ Havránek 1980, 91.

³⁵ Havránek 1980, 93.

na stranu přísné kodifikace.³⁶ Ve prospěch staršího typu se ustaluje i hlásková soustava: mizí protetické *v-*, dále také *-i-* místo *-é-* uvnitř slov a *-ej* místo *-í* a *-é* ve flexi.³⁷

V druhé polovině 19. století proniká spisovná čeština do správy a utvrzuje svou pozici jakožto vyučovací jazyk ve školství. Zároveň do spisovné vrstvy proniká přesnější sociální diferenciací.³⁸ Tvoří se a ustaluje konverzační společenský jazyk. Naopak norma spisovné češtiny se, nehledě na dynamický vývoj soudobého jazyka, mění jen nepatrně (od osmdesátých let 19. století je po tvaroslovné stránce v podstatě ustálena v podobě odpovídající Dobrovského kodifikaci³⁹), přibírají se jen určité prvky běžně mluveného jazyka.⁴⁰ Koncem století je patrná snaha o odstranění dubletních tvarů, Pravidla českého pravopisu od vydání z roku 1903 odstraňují variabilitu v kvantitě u některých slov.⁴¹ Do praxe spisovné i běžné mluvené češtiny ovšem kodifikace pronikala nerovnoměrně.

Po vzniku Československé republiky v roce 1918 získala spisovná čeština postavení *státního oficiálního jazyka*, a tímto nabyla téměř neomezeného pole působnosti.⁴² Zároveň se, spolu se změnou právního postavení spisovné češtiny, značně rozšířil její sociální záběr (třebaže znalost spisovné variety byla v mnoha případech jen pasivní a roli běžně dorozumivacího jazyka plnila obecná čeština⁴³). Dochází k jisté demokratizaci jazyka: mizí řada archaismů, spisovnou češtinu ovlivňuje i volnější syntaktická stavba běžné mluvy.⁴⁴ Snahy o prohloubení integrity češtiny se zároveň střetávají s konzervativním postojem jazykovědců, v jehož důsledku se pro kodifikaci

³⁶ Havránek 1980, 102.

³⁷ Havránek 1980, 102.

³⁸ Havránek 1980, 114.

³⁹ Havránek 1980, 131.

⁴⁰ Havránek 1980, 124–125.

⁴¹ Havránek 1980, 127.

⁴² Havránek 1980, 139.

⁴³ Havránek 1980, 141.

⁴⁴ Havránek 1980, 141.

na delší dobu ujal sklon k neměnnosti a nedůvěra vůči požadavkům přizpůsobení kodifikace skutečnému úzu.⁴⁵

Společenské změny po 2. světové válce přinesly další jazykové změny. Spolu s migracemi se změnilo rozmístění dialektů na území Čech a Moravy. Následkem těchto migrací (a také v důsledku rozvoje médií i školského systému) posílily i nivelizační a interdialektické tendence na venkově.⁴⁶

1.2 Současná jazyková situace v Čechách a na Moravě

Současně s reflexí nového postavení češtiny jakožto nejen národního, ale i úředního jazyka se po 1. světové válce i v následujících obdobích vyvíjelo i nové filologické stanovisko, které vycházelo ze strukturálního a funkčního přístupu. Ten zpochybňoval roli kodifikaci jakožto strůjce mluvnického systému a naproti tomu stavěl systém samotný jakožto živou entitu, která existuje v jazyce v podobě normy – dané kolektivním územím s tendencí stát se stabilizovaným a normativním⁴⁷ a zůstávající v recipročním vztahu s kodifikací samotnou. V souvislosti se zavedením pojmu normy se upozornilo i na její variabilitu, z čehož vycházela i otázka rozvrstvení spisovného

⁴⁵ Jak píše Havránek, „*Celkové stanovisko k otázkám spisovného jazyka bylo dáno historickou školou jazykovědnou: ta omezovala lingvistiku na pouhého pozorovatele, ale ovlivňovala jeho poměr ke spisovnému jazyku, který pokládala za útvar do značné míry umělý. Tedy předně tradovala názory starší ještě školy filologické, pro niž normou jazyka byl jazyk doby minulé; sama pak historická škola toto stanovisko zesilovala tím, že pravidelnost a zákonitost v jazyce viděla především z hlediska rekonstrukce nejstarších stadií*“ (Havránek 1980, 146). Tento názor byl navíc podporován puristickou snahou chránit jazyk před nežádoucím pozdějším vývojem.

⁴⁶ Pastyřík 2009, 55.

⁴⁷ Havránek 1980, 147.

jazyka a jeho funkčního rozlišení.⁴⁸ Dále byla v jistém smyslu prolomena vžitá dichotomie: „živý“ mluvený lidový jazyk oproti „mrtvému“ jazyku spisovnému,⁴⁹ kterou vystřídal názor, že jak spisovná čeština, tak její nespisovné variety tvoří odlišné útvary se svým vlastním vývojem. Z těchto postřehů vyplýval jednak požadavek přizpůsobení kodifikace složitější systémové povaze jazyka a jejím vývojovým tendencím, jednak snaha o co nejpřesnější popis a zhodnocení jazykových jevů všech vrstev jazyka. Dnešní klasifikace vrstev jazyka a jazykových variet ve větší míře vychází z tohoto strukturálního pojetí.⁵⁰ Jazyková varieta se přitom dá vymezit jako komunikativní verze, pro niž je typická funkční jednota jazykových prostředků a shodná sociální i teritoriální distribuce těchto prostředků.⁵¹

1.2.1 Spisovná čeština

Spisovný (neboli standardní jazyk) je prestižním útvarem národního jazyka. Dá se vymezit jakožto „soubor řečových vyjadřovacích prostředků uplatňujících se z noremního hlediska relativně vysoce ustáleným způsobem a zpravidla v kodifikované podobě zejména v oficiální a polooficiální komunikaci“.⁵² Lexikum, morfologie a

⁴⁸ Havránek 1980, 147.

⁴⁹ Havránek 1980, 148.

⁵⁰ Stratifikační model je lingvistický a zakládá se na značně hierarchickém pojetí jazykového systému. Model, který by odrážel dynamiku proměn národního jazyka, lze vytvořit na základě komunikačním – tedy sledováním regulované (zpravidla veřejné) a neregulované (soukromé, v níž výběr jazykových prostředků ovlivňuje pouze komunikační situace) komunikace mluvčích. V každé z těchto sfér pak nalezneme útvar, který se uplatňuje přednostně a lze tak sledovat, která jazyková varieta má skutečnou prestiž v jednotlivých komunikačních situacích. Ruší se tak předem deklarovaná hranice spisovnosti a nespisovnosti (viz Pastyřík 2009, 30 a Bláha 2009, 12–13).

⁵¹ Bláha 2009, 12.

⁵² Pastyřík 2009, 44.

základní fonologická pravidla spisovné češtiny jsou kodifikovány ve *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* a v *Pravidlech českého pravopisu*.⁵³ Zvládnutí spisovného jazyka v písemné a ústní komunikaci je předpokladem společenského úspěchu a spisovnost je všeobecně respektovaným, viditelným znakem vyšší intelektuální a kulturní úrovně mluvčího.⁵⁴ Proto také stoupající úroveň vzdělání obyvatel České republiky zřejmě nezůstává bez vlivu na jistou konzervaci úzu a norem spisovné češtiny.⁵⁵

Strukturně tvoří spisovný jazyk celek, pro potřeby specializovaných činností a komunikačních situací je však soubor používaných výrazových prostředků (především v oblasti slovní zásoby i větných schémat) bohatěji propracován a diferencován.⁵⁶ Funkční diferencovanost spisovného jazyka se odráží v jeho značné variantnosti, která vzniká na základě funkce, stylu nebo regionálního výskytu daného jazykového prvku a může se odrážet ve více jazykových plánech: ve výslovnosti,⁵⁷ formální morfologii a syntaxi (naopak sémantická morfologie, lexikum a pravopis jsou spíše neměnné).⁵⁸ Diferencovanost spisovného jazyka vychází z norem, které se mohou lišit ve své striktnosti.⁵⁹ Členění jazyka na variety je teoretickým konstruktem, u kterého nelze očekávat, že bude v komunikaci důsledně realizován.⁶⁰

V jazykovědě se ujalo členění spisovné češtiny do tří základních podob, a to:

1. knižní češtiny

⁵³ Bláha 2009, 16.

⁵⁴ Bláha 2009, 13.

⁵⁵ Bláha 2009, 11.

⁵⁶ Bečka 1992, 9.

⁵⁷ Zde hrají důležitou roli faktory regionální – příkladem může být moravská asimilace neznělých souhlásek před sonorami.

⁵⁸ Bláha 2009, 14.

⁵⁹ Bláha 2009, 14.

⁶⁰ Bláha 2009, 12.

2. neutrální češtiny
3. hovorové češtiny.

Knižní vrstva obsahuje prvky, které nejsou obvyklé v běžné (i písemné) praxi a nabyly archaického rázu. Termínem hovorová čeština rozumíme spisovný jazyk, jenž je (narozdíl od knižní a neutrální češtiny, které se uplatňují pouze v písemném styku) určen mluvené komunikaci. Příznačná pro hovorovou podobu jazyka je jistá zjednodušenost, absence prvků vzdálených lidovému úzu, stejně tak jako prvků zastaralých a zastarávajících.⁶¹ Hovorová čeština není zcela ustálená a současně se její status i existence někdy považuje za sporné⁶² – především proto, že skutečná komunikace (byť mají mluvčí ambici mluvit spisovně) často významně překračuje jak kodifikaci, tak teoretické vymezení hovorového jazyka.⁶³ Platí zde také znatelné regionální rozdíly: zatímco zejména v západních částech českého území je pozice hovorové češtiny slabá, v mluvě moravských měst spontánně vznikají interdialekty, které hovorový spisovný jazyk silně připomínají.⁶⁴

1.2.2 Nespisovné variety češtiny

Dle Havránkovy a Běličovy koncepce, již se budeme držet, formy existence jazyka se projevují buď v jazykových strukturách (strukturních útvarech) nebo se od existujících struktur odlišují na rovině lexikální – aniž by vytvořily vlastní struktury na dalších

⁶¹ Bečka 1992, 9.

⁶² Bláha 2009, 16.

⁶³ František Čermák poukazuje také na nedostatečné odborné podklady pro klasifikaci této vrstvy spisovného jazyka: „*Jakkoliv se o této kvazivarietě mluvilo několik desetiletí, jejímu materiálovému výzkumu se nikdo nevěnoval a stále více se ukazuje, že za daných podmínek kodifikace tento kvaziútvár prostě neexistuje, býval totiž vždy demonstrován jen na několika málo příkladech.*“ (Čermák 2002, 25).

⁶⁴ Bláha 2009, 16–17.

jazykových rovinách (nestrukturní útvary, poloútvary).⁶⁵ Dnešní situace češtiny je jazykovědci pojímána v dichotomickém vztahu spisovnost – nespisovnost. Rozdíly mezi jednotlivými útvary či varietami se týkají zvukové stránky, morfologie a lexika. Model rozhraničení mezi jednotlivými varietami je založen na zobecnění – v reálné komunikaci jsou následkem míšení prostředků hranice mezi útvary plynulé.⁶⁶ Současně existuje tendence k omezování nářečních rozdílů a vytlačování nářečí interdialektickými útvary, zároveň ale vývoj komunikačních potřeb a jejich diferencovanost přispívá k složitějšímu pojetí stratifikace jazyka.

K strukturním útvarům vedle spisovné češtiny řádíme nářečí a interdialekty. Nestrukturními útvary naopak rozumíme sociolekty: slangy, rozmanité profesní mluvy a argot. Zvláštní postavení a sociální ráz měla v minulosti periferní řeč dělnických čtvrtí měst, jejíž pozůstatky dodnes přetrvávají v nespisovných varietách jazyka.⁶⁷

1.2.2.1 Nářečí

České dialekty dovršily svůj vývoj v 17. – 18. století. Jejich rozvoj byl, stejně jako u ostatních evropských jazyků, úzce spojen s feudálním uspořádáním společnosti, které značně omezovalo mobilitu většiny obyvatel území. Spolu s pádem feudalismu se nářeční rozdíly začaly pomalu stírat a vytvářely se větší nadnářeční celky. Hranice jednotlivých nářečí většinou nejsou pevné: vedle území, ve kterých se vyskytují všechny znaky daného nářečí (tzv. jádra dialektu), existují i tzv. přechodné pásy.⁶⁸ Základní skupiny nářečí tvoří:

1. nářečí česká v užším smyslu (Čechy a západní pruh Moravy)

⁶⁵ Pastyřík 2009, 29.

⁶⁶ Pastyřík 2009, 29.

⁶⁷ Bečka 1992, 11.

⁶⁸ Cuřín et al. 1975, 162.

2. nářečí středomoravská (hanácká)
3. nářečí východomoravská (moravskoslovenská)
4. nářečí slezská (lašská).⁶⁹

Hlavní rozdíly mezi nářečími se týkají především fonetické stránky (hláskové soustavy a větné intonace). Existují ovšem i rozdíly tvarové (hlavně v deklinaci a konjugaci) a poměrně četné lexikální rozdíly.

Česká nářečí jsou v podstatě jednotná⁷⁰ a zhruba se rovnají obecné češtině.⁷¹ Jak východomoravská, tak i středomoravská skupina dialektů je značně rozčleněna a diferencována podle území. Ani slezská nářečí nejsou jednotná a tvoří několik rozdílných typů.⁷² Složitější diferencovanost moravských a slezských dialektů se odráží v jazykové situaci na těchto územích. Jestliže pro Čechy (neboli přesněji řečeno: západní část českého jazykového území) platí především dichotomie spisovný jazyk – obecná čeština, ve východních částech funguje dichotomie spisovný jazyk – tradiční dialekty,⁷³ které mají v těchto územích stále poměrně silné postavení.⁷⁴ Na Moravě a ve Slezsku chybí jazykový útvar, který by sloužil bezproblémovému běžnému dorozumívání ve stejné míře jako obecná čeština v Čechách, a tak v řadě situací plní jeho roli spisovný jazyk. Kromě toho je postavení spisovné češtiny na Moravě podporováno i tím, že se některé její jevy shodují s místními nářečními jevy – zároveň však nářeční výslovnost ovlivňuje vyjadřování usilující o spisovnost.⁷⁵

⁶⁹ Havránek – Jedlička 1988, 478.

⁷⁰ Rozdíly existují mezi středočeským nářečím a nářečími na jihozápadě a severovýchodě (proto se někdy rozlišuje mezi jihozápadočeskou a severovýchodočeskou nářeční skupinu), jedná se ale spíše o soubor rozdílných nářečních jevů (navíc s velmi nepřesnou hranicí výskytu) než o samostatná nářečí (Havránek – Jedlička 1988, 479).

⁷¹ Podrobněji o obecné češtině bude pojednávat následující kapitola.

⁷² Havránek – Jedlička 1988, 480.

⁷³ Davidová et al. 1997, 7.

⁷⁴ Davidová et al. 1997, 8.

⁷⁵ Davidová et al. 1997, 7 – 8.

1.2.2.2 Interdialekty

Následkem hospodářské a kulturní integrace, rozvoje školství i médií a také migrace obyvatelstva se jednotlivá nářečí stírají a mísí. Typické je přitom, že se neutralizují hlavně výlučné znaky menších dialektů, zatímco přetrvávají jevy, které jsou společné pro větší oblast.⁷⁶ Postupně se tímto způsobem vytvářejí nadnářeční útvary, které zachovávají jen část nejzákladnějších znaků původní nářeční skupiny. Primární úlohou interdialektu je tak spojování většího území, na kterém ovšem stále v nějaké podobě přežívají lokální nářečí⁷⁷ (zpravidla integrace dialektů do interdialektických útvarů neprobíhají zcela odlišně od integrace jazykových útvarů ve větších areálech, kde se nejkompaktněji daný jev prezentuje v centru areálu a naopak periferie zpravidla zachovává starší stav⁷⁸). Dá se říct, že interdialekt je novější vývojovou fází nářečí.⁷⁹ V českém jazykovém území můžeme jakožto interdialekty jmenovat obecnou hanáčtinu, obecnou moravskou slovenštinu, obecnou lašštinu apod.⁸⁰ (za určitých okolností může interdialekt vzniknout i na neutralizovaném nářečí, které nepatří k téže nářeční skupině – interdialektem tohoto typu je například obecná dolština⁸¹). Tradičně se tímto termínem označuje i obecná čeština – původně interdialekt českých nářečí. Vzhledem ke své progresivnosti a významnému podílu na utváření běžné mluvy i mimo Čechy zaujímá ovšem tento útvar zvláštní postavení.

⁷⁶ Cuřín et al. 1975, 163.

⁷⁷ Sgall 2011b, 205.

⁷⁸ Kiseľová 2010, 21.

⁷⁹ Krčmová 2010, 63.

⁸⁰ Pochopitelně se tyto interdialekty liší teritoriálním rozsahem a stupněm integrace.

⁸¹ Cuřín et al. 1975, 163.

1.2.2.3 Sociolekty

Sociolekty jsou specifické vrstvy jazyka, které nemají povahu strukturních útvarů, nýbrž se zakládají na zvláštní, sociálně vymezené slovní zásobě.⁸² Jedná se o svébytnou součást národního jazyka,⁸³ která se realizuje v běžném, nejčastěji polooficiálním a neoficiálním styku lidí, jež váže stejné sociální či pracovní prostředí nebo stejná sféra zájmů a z ní vyplývající specifické komunikační potřeby. Dále slouží také jako prostředek vyjádření příslušnosti k určité sféře.⁸⁴ V tradici české lingvistiky se rozlišuje⁸⁵ mezi profesními i zájmovými slangy a argotem – mluvou podsvětí, jejíž významnou funkci je utajování.⁸⁶ Lze také rozlišovat mezi profesionalismy – nespisovnými názvy terminologické povahy (řada z nich dokonce nemá ekvivalenty v oficiální terminologii) a slangismy, pro něž je příznačná expresivita.⁸⁷

Jako příklady profesních mluv můžeme jmenovat řemeslnický slang, železničářský slang, slang pracovníků městské dopravy, cirkusový slang, divadelní slang či slang pracovníků médií. Jako příklady zájmových slangů mohou sloužit sportovní slang, slangy jednotlivých subkultur nebo slang uživatelů drog. Specifickými příklady sociolektů jsou brněnská mluva a ostravská městská mluva. Dále je zajímavý školní a studentský slang, který – kvůli specifickým podmínkám školního prostředí (mnozí žáci pocítují pobyt ve škole jako nedobrovolný, mají strach z učitelů, zároveň čelí někdy silnému tlaku uvnitř kolektivu), má jisté společné rysy s argotem a také je velmi proměnlivý.⁸⁸

⁸² Hugo et al. 2006, 11.

⁸³ Nebo, jak píše Marie Krčmová, „*svébytné přirozené jazyky*“ (Krčmová 2010, 63).

⁸⁴ Hugo et al. 2006, 11.

⁸⁵ Krčmová 2010, 66.

⁸⁶ Hugo et al. 2006, 11.

⁸⁷ Hugo et al. 2006, 11.

⁸⁸ Hugo et al. 2006, 36.

Hranice mezi jednotlivými slangy bývají kolísavé. Kontinuálně probíhají procesy, které spojují mluvu dané skupiny s jazykovým prostředím určitého území – bez ohledu na sociální stratifikaci obyvatelstva (jak píše Krčmová, „*slangy analogických skupin se díky tomu v různých místech liší jak v rovině pojmenování, tak samozřejmě v gramatické stavbě využívající regionální variety národního jazyka*“).⁸⁹ Mnohé slangismy i argotismy pronikají do běžné mluvy.⁹⁰

1.2.3 Etnolekty národních menšin

Ačkoli je Česká republika z národnostního hlediska poměrně homogenním státem, čeština je poslední dobou i na svém území stále více vystavována kontaktům s jinými jazyky. V některých případech dochází dokonce k vzájemným průnikům mezi jazyky a vznikají tzv. etnolekty – tedy variety jazyka příznačné pro příslušníky národní menšiny.⁹¹ Tyto variety bývají většinou značně funkčně omezeny a používají se převážně v mluvené komunikaci.⁹²

Typickým příkladem je romský etnolekt češtiny, jehož vznik a rozvoj je dán z velké části postupným zánikem znalosti romštiny mezi českými Romy. V běžné mluvě Romů se oba jazyky prolínají – ať prostupováním lexika či gramatických struktur,⁹³ nebo častým střídáním. Na výslovnost romského etnolektu má vliv východoslovenský původ starší generace českých Romů – proto mívá romský etnolekt češtiny přízvuk na předposlední slabice, přízvučné slabiky bývají výrazně natahovány a zároveň se

⁸⁹ Krčmová 2010, 64.

⁹⁰ Hugo et al. 2006, 11.

⁹¹ Bláha 2009, 24.

⁹² Bláha 2009, 24.

⁹³ Bláha 2009, 25.

deformují hlásky a dvojhlásky, které neexistují v romštině a ve východoslovenských nářečích.⁹⁴

Jiný druh interference – především ve vrstvě fonologické, můžeme pozorovat mezi češtinou a polštinou na severovýchodě Moravy a na Slezsku (např. rozlišování *i/y*, důsledná výslovnost českého přehlasovaného *ej*).⁹⁵ Poměrně výrazný je – následkem přítomnosti značného počtu Slováků v České republice a kontinuálního kulturního styku – vliv slovenštiny na češtinu. V jeho důsledku do češtiny přichází a (díky blízkosti obou jazyků) rychle se zdomácňuje mnoho slovenských jazykových (především lexikálních a idiomatických) rysů.⁹⁶

⁹⁴ Bláha 2009, 25.

⁹⁵ Bláha 2009, 25–26.

⁹⁶ Viz Bláha 2009, 26–27.

2. Obecná čeština

Obecná čeština se vyvinula jako středočeský interdialekt,⁹⁷ tedy nadnářeční útvar, vzniklý na základě stírání rozdílů mezi místními dialekty. Postupně překročila hranice středních Čech a současně (v důsledku hospodářské, kulturní i politické převahy pražského centra) pronikla i do území mimo oblast české nářeční skupiny. Hlavní znaky obecné češtiny tvoří ve větší míře, vedle specifického lexika, jevy hláskové a tvarové. Narozdíl od hovorové vrstvy spisovné češtiny můžeme o obecné češtině mluvit jakožto o úplném jazykovém útvaru,⁹⁸ v němž ovšem řada prostředků tvoří průnik s prostředky spisovného jazyka.⁹⁹

2.1 Výslovnost

Středočeský vývoj hláskové soustavy, jenž byl ve spisovné češtině zakonzervován, v obecné češtině důsledně pokračoval. Ý (někdy také í po *c, s, z*¹⁰⁰) přešlo v kmenu slova a v koncovkách v *ej* (*mlejn, bejt, cejtít, hezkej, malejch*), každé dlouhé *é*¹⁰¹ v *í*

⁹⁷ Sgall upozorňuje, že v současné době, navzdory terminologickému úzu, není vhodné označovat češtinu za interdialekt. Odvolává se přitom na Havránekův příspěvek v diskuzi ve *Slově a slovesnosti* v 60. letech: Havránek uznal, že obecná čeština není pro své mluvčí druhotným a příznakovým útvarem, nýbrž že se od konce 19. století „dostává do úlohy obecně mluveného jazyka a na druhé straně hovorová čeština ... má zřejmou tendenci přiblížit se k obecné češtině“ (Sgall 2011b, 205–206).

⁹⁸ Sgall 2011c, 224.

⁹⁹ Čermák 2002, 28.

¹⁰⁰ Tato změna zdaleka není tolik rozšířena, jako je tomu v případě *y > ej* a *é > í* (Adamovičová 1997, 93).

¹⁰¹ Kromě neologismů a převzatých slov.

(*mlíko, píct, nýst*)¹⁰², dlouhé *ú-* v *ou-* (*ouplně, ouvoz*)¹⁰³. Typické je uplatňování protetického *v-* před počátečním *-o*, také ovšem po předponě (*vokno, vtevřít, von, vo tom, zavopatřit*).¹⁰⁴ V části souhláskových skupin došlo ke ztrátě slabičného *l* (*jabko, mha, žíce*, přičestí minulé: *pad, řek, vykřik*), v jiných byla vypuštěním jednoho z konsonantů zjednodušena výslovnost (*sem, du, dyž, kerej, práznej, muskej, vemu, dyť, esli*), anebo došlo ke změně souhlásky (*loncký, čtyry, počta*).¹⁰⁵ Zajímavým jevem je vyslovování slovesa *jet* (i v prefigovaných podobách: *odjet, přijet* apod.) s konsonantem *-c-* (*ject, odject, přiject*).¹⁰⁶ Dále lze pozorovat i jisté odchylky v kvantitě (*céra, náděje, přide*).¹⁰⁷

2.2 Morfologie

Rozdíly mezi spisovnou češtinou a obecnou češtinou se nejvíc projevují ve skloňování přídavných jmen, přivlastňovacích a ukazovacích zájmen:

M. sg. (obecná čeština)	M. sg. (spisovná čeština)	F. sg. (obecná čeština)	F. sg. (spisovná čeština)	N. sg. (obecná čeština)	N. sg. (spisovná čeština)
1. ten můj pěkněj	1. ten můj pěkný	1. ta moje (má) pěkná	1. ta moje (má) pěkná	1. to moje (mý) pěkný	1. to moje (mé) pěkné
2. toho mýho	2. toho mého	2. tý mý pěkný	2. té mé pěkné	2. toho mýho	2. toho mého

¹⁰² Havránek – Jedlička 1988, 481.

¹⁰³ Současně je tento jev na ústupu (viz Adamovičová 1997, 231).

¹⁰⁴ Nejedná se však o důsledný přechod od *o-* k *vo-*.

¹⁰⁵ Havránek – Jedlička 1988, 482.

¹⁰⁶ Adamovičová 1997, 93.

¹⁰⁷ Havránek – Jedlička 1988, 482.

pěknýho	pěkného			pěknýho	pěkného
3. tomu mýmu pěknýmu	3. tomu mému pěknému	3. tý mý pěkný	3. té mé pěkné	3. tomu mýmu pěknýmu	3. tomu mému pěknému
4. toho mýho pěknýho/ ten můj pěknej	4. toho mého pěkného/ ten můj pěkný	4. tou mou pěknou	4. tou mou pěknou	4. to moje (mý) pěkný	4. to mé pěkné
5. můj pěknej	5. můj pěkný	5. moje (má) pěkná	5. moje (má) pěkná	5. moje (mý) pěkné	5. pěkné
6. o tom mým pěkným	6. o tom mém pěkném	6. o tý mý pěkný	6. o té moji (mé) pěkné	6. o tom mým pěkným	6. o tom mém pěkném
7. tím mým pěkným	7. tím mým pěkným	7. tou mou pěknou	7. tou mojí (mou) pěknou	7. tím mým pěkným	7. tím mým pěkným

M. pl. (obecná čeština)	M. pl. (spisovná čeština)	F. pl. (obecná čeština)	F. pl. (spisovná čeština)	N. pl. (obecná čeština)	N. pl. (spisovná čeština)
1. ty mý pěkný	1. ti mí pěkní/ ty mé pěkné	1. ty mý pěkný	1. ty mé pěkné	1. ty mý pěkný	1. ta má pěkná
2. těch mejch pěknejch	2. těch mých pěkných	2. těch mejch pěknejch	2. těch mých pěkných	2. těch mejch pěknejch	2. těch mých pěkných
3. těm mejm pěknejm	3. pěkným	3. těm mejm pěknejm	3. těm mým pěkným	3. těm mejm pěknejm	3. těm mým pěkným
4. ty mý pěkný	4. těch mých pěkných/ ty mé pěkné	4. ty mý pěkný	4. ty mé pěkné	4. ty mý pěkný	4. ta má pěkná
5. mý pěkný	5. mí pěkní/ mé pěkné	5. mý pěkný	5. mé pěkné	5. mý pěkný	5. má pěkná
6. o těch mejch pěknejch	6. o těch mých pěkných	6. o těch mejch pěknejch	6. o těch mých pěkných	6. o těch mejch pěknejch	6. o těch mých pěkných
7. těma mejma pěknejma	7. těmi mými pěknými	7. těma mejma pěknejma	7. těmi mými pěknými	7. těma mejma pěknejma	7. těmi mými pěknými

U přídavných jmen navíc téměř úplně ustoupily jmenné tvary, a tak se v přísudku slovesně jmenném používají spíše tvary *je schopnej, je hotovej, to bylo napsaný*.

K obdobnému posunu došlo u přivlastňovacích přídavných jmen: *do bratrovýho domu, k bratrovýmu domu, v ženiny sukni*.¹⁰⁸

Ve skloňování podstatných jmen došlo k odstranění některých rodových rozdílů v množném čísle. Prosadila se jednotná pádová koncovka *-ama* v instrumentálu (*klukama, domama, strojema, holkama, městama, mořema, polma*). V lokálu mužského a středního rodu jsou spisovné koncovky vytlačovány koncovkou *-ách* (*o klukách, o domkách, v prknách*).

Ve skloňování zájmen se v značné míře sjednotily tvary zájmena 1. osoby a vznikl jednotný nepřímý pád *mně* pro 2., 4. a 6. pád. Vyrovnaly se tvary zájmena 3. osoby *ho* pro 2. a 4. pád maskulina a neutra – po předložce se ovšem do 2. pádu dostává tvar *něj* (*bez něj, do něj*).¹⁰⁹

V tvarech slovesných je nezásadnější změnou oproti spisovné češtině odlišná podoba tvaru 3. osoby množného čísla a 3. osoby jednotného čísla u sloves IV. třídy:

3. os. sg. (obecná čeština)	3. os. pl. (obecná čeština)	3. os. sg. (spisovná čeština)	3. os. pl. (spisovná čeština)
prosí	prosej, prosejí	prosí	prosí
trpí	trpěj, trpějí	trpí	trpí
běží	bězej, běžejí	běží	běží
mluví	mluvěj, mluvějí	mluví	mluví

Dále ve 3. osobě jednotného čísla ve tvarech minulého času (kromě již uvedených hláskových změn v přičestí minulém, tedy vynechání koncového -l) se též vyskytují delší tvary jako: *zamknul, stisknul, přijmul, najmul* apod.¹¹⁰ Některé tvary lze považovat

¹⁰⁸ Havránek – Jedlička 1988, 482.

¹⁰⁹ Havránek – Jedlička 1988, 482.

¹¹⁰ Tento jev se již rozšířil i do hovorové vrstvy spisovné češtiny, stejně tak jako tvary typu *děkuju* a *děkujou* v 1. osobě jednotného čísla a ve 3. osobě množného čísla u sloves III. třídy (Adamovičová 1997, 233).

také za spisovné (viz akademickou mluvnici češtiny, 2. svazek), řada tvarů se vyskytuje paralelně v obou útvarech. V 1. osobě množného čísla u sloves I., II. a III.¹¹¹ třídy se prosadila zkrácená koncovka *-m* (*nešem, čtem, tisknem, kupujem*).

Kondicionál se v podstatě přizpůsobil tvarům minulého času a *by* se dostalo do role částice:

1. os. sg. (obecná čeština)¹¹²	1. os. sg. (spisovná čeština)	1. os. pl. (obecná čeština)	1. os. pl. (spisovná čeština)
bysem	bych	bysme	bychom
abysem	abych	abysme	abychom
kdybysem	kdybych	kdybysme	kdybychom

Liší se i jednotlivé tvary, jako například u slovesa *být* – *seš* a *neješš* (namísto spisovného *jsi* a *nejši*).¹¹³ Infinitiv je v obecné češtině důsledně zakončen na *-t*, a to i v případě sloves, u nichž spisovný jazyk stále připouští tvary zakončené na *-i* (*píct, moct, říct* místo *peci, moci, říci*).¹¹⁴

¹¹¹ Adamovičová 1997, 27.

¹¹² V běžném úzu se ovšem tento tvar kondicionálu v případě 1. osoby jednotného čísla vyskytuje poněkud vzácněji, než je tomu u 1. osoby množného čísla, kde se změna projevuje důsledně (dokazují to i korpusy mluveného jazyka, viz Čmejrková 2004, 193).

¹¹³ Havránek – Jedlička 1998, 482.

¹¹⁴ Havránek – Jedlička 1998, 482.

2.3 Lexikum a frazeologie

Ve slovo­tvorbě se projevují výrazné univerbizační tendence (*Václavák* || *Václavské náměstí*, *osobák* || *osobní vlak*, *tiskovka* || *tisková zpráva* apod.). Uplatňují se často určité přípony: *-ák* (*svaťák*, *škodovák*, *Karlák*), *-ovka* (*škodovka*, *tiskovka*, *kablovka*), *-áč* (*Synkáč*, *Visáči*, *totáč*), *-oš* (*int'oš*, *hermoš*, *kámoš*), *-oška* (*sámoška*).

Dále má obecná čeština také řádu vlastních slov – ať už nářečního (*jo*, *koukat*, *moc*, *binec*, *vypařit se*), německého (*akorát*, *pakovat*, *rajtovat*) nebo slangového původu. Stejně tak se v ní uplatňuje velký počet ustálených slovních obrátů (*stojí to za to*; *to víš, že jo*; *to si piš*; *trhni si nohou*; *di někam*; *houby s voctem* apod.). Ohledně frazeologie a idiomatiky je zajímavý poměrně výrazný průnik se spisovným jazykem: velká část českých frazémů a idiomů není spisovná, ale buď obecně­česká nebo společná.¹¹⁵

2.4 Úzus a distribuce obecné češtiny

V češtině je situace blízká diglosii, tj. existenci dvou příbuzných, avšak nikoli rovnoprávných jazyků vedle sebe.¹¹⁶ Liší se ovšem poměrně výraznou blízkostí obou útvarů (jde jen o odchylky v některých složkách) a tím, že se jejich prvky v běžně mluvených projevech (a to ve všech funkčních stylech) kombinují.¹¹⁷ Pro celé české jazykové území platí, že primárním (mateřským) jazykem, v němž jedinec uspokojuje potřebu verbálně komunikovat, je běžně mluvený jazyk ve své podobě vlastní pro konkrétní region a naopak znalost druhého kódu (tedy spisovného jazyka) je

¹¹⁵ Čermák 2002, 29. Čermák staví svou tezi na rozboru dokončovaného *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*.

¹¹⁶ Čermák 2002, 23.

¹¹⁷ Sgall 2011d, 232.

uplatňována jen v určitých typech komunikačních situací.¹¹⁸ V neregulované komunikaci je běžné střídání kódů (*code switching*¹¹⁹), přičemž výběr jednotlivých jazykových prostředků je podmíněn rozmanitými faktory: podmínkami, kanálem a tématem komunikace, záměrem a temperamentem mluvčího, sociálními vztahy mezi komunikujícími i jejich momentálními psychickými dispozicemi.¹²⁰ Ono střídání kódů je charakteristické pro většinový úzus a v běžné mluvě – soukromé i veřejné, je stále velmi rozšířeno: tak, že v řeči mluvčích většinou nepůsobí dojmem omylu nebo stylistické nepřesnosti ze strany autora.¹²¹ Dochází k němu i v řadě tzv. neprototypických, přechodných oblastí – např. v soukromé korespondenci, velké části tištěné prózy¹²², v neformálních odborných diskuzích apod.¹²³ Obě variety se prolínají i z hlediska jednotlivých jazykových funkcí.¹²⁴ Jak píše František Čermák,¹²⁵ v žádné z funkcí nelze tvrdit, že je pro ni typická výlučně spisovná čeština. Naopak pro funkci referenční, poetickou a metajazykovou je charakteristické využívání obou variet, zatímco funkce expresivní, konativní a fatická se realizují primárně v obecné češtině. Dá se říct, že se obecná čeština používá pravidelně, jedná-li se o komunikaci neformální a soukromou, není-li společenský a kulturní kontext vysloveně formální (tj. neomezují-li ho striktní formální pravidla) a v situacích, kdy mluvčí jsou si společensky víceméně

¹¹⁸ Bláha 2009, 13.

¹¹⁹ Čermák 2002, 23.

¹²⁰ Bláha 2009, 19.

¹²¹ Sgall 2011b, 208.

¹²² I zde ovšem existuje rozdíl mezi prózou moravských a českých autorů.

¹²³ Čermák 2002, 26.

¹²⁴ Vycházíme-li z modelu šesti jazykových funkcí (expresivní, konativní, fatické, referenční, poetické a metajazykové) podle Romana Jakobsona (Čermák 2002, 26).

¹²⁵ Čermák 2002, 26.

rovní.¹²⁶ Dále se často užívá, když je rozhovor spontánní, emocionálně laděný nebo důvěrný – naopak nelze ji očekávat v situacích obrácených.¹²⁷

Kvůli centrálnímu a většinovému postavení Čech nachází mluvená řeč tohoto území (tedy obecná čeština) zvláštní uplatnění jako součást jádra národního jazyka. V této úloze proniká i na Moravu, především prostřednictvím kultury: rozhlasu a televize, populární hudby, literatury.¹²⁸ Základní varianta obecné češtiny je běžně mluveným jazykem zhruba dvou třetin národa¹²⁹ a pomalu přestává být vnímána jako příznačně pražská nebo česká řeč.¹³⁰

2.5 Obecná čeština a možné změny kodifikace spisovného jazyka

Příznačná pro současnou spisovnou normu je absence stylově neutrálních prostředků v řadě funkcí.¹³¹ Naopak v běžném (i veřejném) úzu dochází k podstatnému posunu normy.¹³² Tato skutečnost vede řadu jazykovědců¹³³ k návrhům na úpravu kodifikace

¹²⁶ Čermák 2002, 30.

¹²⁷ Čermák 2002, 30.

¹²⁸ Sgall 2011b, 209.

¹²⁹ Sgall 2011d, 237.

¹³⁰ V tomto kontextu je zajímavé vymezení termínu obecná čeština, které navrhuje Marie Krčmová, a to: „*obecně rozšířené prostředky regionálně a sociálně málo příznakové, které se užívají i v komunikaci nesoukromé*“ (Krčmová 2000, 73; cituji za: Sgall 2011b, 205).

¹³¹ Viz Sgall 2011b, 216 a Sgall 2011c, 224.

¹³² Sgall 2011b, 217.

¹³³ Patří k nim Petr Sgall a František Čermák.

tím, že se spisovná čeština otevře prvkům obecněčeským a prostřednictvím kodifikace některých dublet¹³⁴ zbaví spisovný jazyk jeho „nemluvnosti“.¹³⁵

Zastánci těchto návrhů poukazují na rostoucí rozpor mezi spisovnou normou a mluveným jazykem a nebezpečí hyperkorektnosti, která onen rozpor může do budoucna značně posílit. Argumentuje se také neurčitými a značně průchodnými hranicemi mezi útvary¹³⁶ a nutností uznat přirozený vývoj jazyka.¹³⁷ Dále se upozorňuje i na to, že samotné jevy spisovného jazyka svědčí o zvláštním postavení obecné češtiny: tam, kde jsou přísně spisovné varianty příliš knižní, nastupují odedávna podoby obecněčeské.¹³⁸

K nejdůležitějším výhradám proti takové úpravě kodifikace¹³⁹ patří omezená možnost prosazení pluralitní kodifikace (dle názoru, že spisovný jazyk by měl ze své podstaty být jednotný), rozdílnost psaného a mluveného úzu (není jasné, kam až mají navrhované dublety proniknout) a rozdíly mezi jazykovou situací v Čechách a situací na Moravě (značná část těchto dublet by nebyla akceptovatelná z hlediska stávajícího úzu

¹³⁴ Jak píše Sgall, „*Některé úpravy se už dnes jasně rýsují; vedle návrhů, kterým se už dostalo plného přijetí, jsou to – jak diskuse ukázala – např. formy a vazby jako říct, kupuju, něj pro neutrum, o broukách, zbyde, ty města byly, otevírat, učit co, užívat co, věc samotná, aniž by, jinde je situace složitější, neboť vedle prostředku zabarveného knižně ... je jen synonymní prostředek pocíťovaný víceméně jako nespisovný, popř. s různými oblastními variantami, a není tedy hned po ruce náhrada za kodifikací dosud vyžadovaný tvar (velká města, s malými chlapci); naproti tomu u některých prvků obecné češtiny je zřejmé, že neproniknou, a nikdo jejich zespisovnění nenavrhuje (ouvoz) (Sgall 2011d, 240).*

¹³⁵ Bláha 2009, 18.

¹³⁶ O střídání kódů a prolínání se obou variet v komunikaci s různou jazykovou funkcí jsme psali výše.

¹³⁷ Sgall 2011b, 217.

¹³⁸ Viz Sgall 2011d, 237.

¹³⁹ Za odpůrce můžeme jmenovat Dušana Šlosara a Oldřicha Uličného (viz např. Šlosar 2005 a Uličný 2004).

na některých územích).¹⁴⁰ Konečně se poukazuje i na to, že by podobná reforma vedla k uniformizaci češtiny a oslabení její funkční diferencovanosti.¹⁴¹

¹⁴⁰ Bláha 2009, 18.

¹⁴¹ Bláha 2009, 19.

3. Stratifikace polštiny a jazyková situace v Polsku

Dnešní polštinu můžeme rozdělit do dvou základních variet: mluveného jazyka (**język potoczny**) a spisovného, psaného jazyka (**język literacki**). Obě dvě variety mají celonárodní povahu a masový počet uživatelů. Současná jazyková situace je výsledkem dlouhého historického vývoje a vzájemného ovlivňování se těchto dvou základních podob jazyka.¹⁴²

Při popisu proměn polského jazyka je důležité si uvědomit jejich převážně nelineární a „zonální“¹⁴³ povahu (na pomezí jednotlivých období můžeme pro výskyt jednotlivých jazykových jevů vyčlenit přechodná a smíšená stadia, pro která je příznačná koexistence starších a novějších jazykových prvků).

3.1 Vznik standardní polštiny

Vznik polského státu jakožto celistvé politické struktury doprovázel proces integrace lokálních kmenových komunit, na jehož základě časem vzniklo obecné povědomí o společenské a politické soudržnosti, které se zakládalo ve větší míře na podobnosti sociálních podmínek. Je těžké detailně popsat proces zrání vědomí jazykové jednoty v době předhistorické polštiny¹⁴⁴ (formování polského státu na politické rovině a kulturní i jazyková integrace jeho obyvatel pochopitelně neprobíhaly zcela paralelně).

V raném středověku¹⁴⁵ (myslíme tím začátek prvního historického období vývoje jazyka – tedy druhou polovinu 12. století) měla polština podobu velmi diferencovaného systému dialektů s podobnými gramatickými a lexikálními rysy. Na jejich základě se posléze začal vyčleňovat tzv. standardní (všeobecný) jazyk s interdialektickými

¹⁴² Klemensiewicz 1981, 35.

¹⁴³ Klemensiewicz 1981, 31.

¹⁴⁴ Klemensiewicz 1981, 33.

¹⁴⁵ Termín pro ono historické období uvádíme v souladu s vžitými zvyklostmi středoevropské historiografie.

tendencemi. Existují dvě jazykovědné hypotézy ohledně jeho geneze: dle první z nich by základem všeobecné polštiny byla velkopolská nářečí, dle druhé historické dialekty z území Malopolska. Obě dvě tyto hypotézy se zakládají na výzkumu jazykových jevů – příznačných jak pro obě skupiny dialektů, tak pro dané stadium vývoje jazyka. Jsou to především: tzv. mazuření,¹⁴⁶ tedy vyslovování sykavek *ś, ć, ź, dź* jako *s, c, z, dz* – popřípadě splývání ostrých a tupých sykavek; podoba nosových samohlásek;¹⁴⁷ přechod souhlásky *-ch* v *-k* na konci slova;¹⁴⁸ změna *chw > f*; výskyt hláskových skupin *śrz, źrz* a *śr, źr*; alternace morfémů *ow* po tvrdé souhlásce a *ew* po měkké nebo historicky měkké souhlásce; tvary druhu *kupc* a *work*;¹⁴⁹ alternace *ra-* || *re-* a *ja-* || *je-*; pravopisné podoby *twardy, świat*; přechod předložek *s(e)*¹⁵⁰ w *z(e)*; přechod *ř* v *ż*;¹⁵¹ alternace tvarů *bać się* a *bojać się*; slovtvorné formanty *-sk* || *-sko, -in* || *-ino, -isty* || *-ity, na-* || *-naj*; tvary

¹⁴⁶ Název tohoto jevu pochází od názvu oblasti Mazury na severu Polska, kde se taková výslovnost donedávna běžně vyskytovala. Podobný jev je ovšem typický i pro řádu dalších dialektů na území Polska – především pro dialekty Malopolska a severního Slezska. Najdeme ho v omezenějším rozsahu i v nářečích dalších slovanských jazyků: chorvatštiny, slovinštiny, běloruštiny, ruštiny, dolní lužické srbštiny (je doložen i ve vymřelé polabštině). Určité prvky mazuření se vyskytovaly i v baltských (lotyšština, pruština) a kipčackých jazycích (kipčačtina, lucko-haličský dialekt karaimštiny). Viz Klemensiewicz 1981 35–36; Berta 1998, 302.

¹⁴⁷ Jak píše Klemensiewicz (Klemensiewicz 1981, 45), stav pozorovaný na přelomu 19. a 20. století vybízel k tvrzení, že kontinuanty staropolských nosovek ve velkopolských a malopolských dialektech té doby mají odlišnou podobu.

¹⁴⁸ Typické pro malopolská nářečí.

¹⁴⁹ Místo *kupiec* a *worek*. Jedná se o tvary vzniklé v procesu morfologického vyrovnání, a to rozšíření nulového fonému, přítomného v jiných pádech (srov.: *kupca, worka* apod.). Viz Klemensiewicz 1981, 54–55.

¹⁵⁰ Ve významech odpovídajících latinským *cum* a *de*.

¹⁵¹ Nejstarší důkazy nerozlišování *ř* a *ż* pochází z pramenů ze začátku 15. století. Z pochopitelných důvodů se dá pátrat po počátcích tohoto přechodu jen na územích, na kterých se nevyskytoval jev mazuření. Stopy někdejší rozdílné výslovnosti těchto sykavek se zachovaly dodnes v periferních nářečích na severu a na jihu Polska, např. v mazuřicím dialektu tatranských goralů.

préterita druhu *robilech*,¹⁵² alternace zájmen *mie, cie, sie* || *mię, cię, się*; koncovka *-och* v lokálu množného čísla maskulin a konečně některé lexikální jevy. Otázka teritoriálního vymezení geneze všeobecného jazyka se zatím nedočkala jednoznačné odpovědi – a to jak na základě historicko-politické a historicko-sociologické analýzy, tak na základě kulturních a jazykovědných rozborů.¹⁵³ Většina výše popsaných jazykových odlišností sehrála zásadní roli ve vzniku a vývoji polské jazykové normy a některé z nich jsou dodnes důležitým (ne-li klíčovým) indikátorem pro rozlišení jednotlivých dialektů i spisovného a nespisovného jazyka.

Rozdíly mezi dialekty byly v raném období vývoje polštiny velmi viditelné. Zároveň však společný, praslovanský původ všech těchto nářečí a z něj vyplývající společné rysy umožňovaly v podstatě bezproblémovou komunikaci mezi obyvateli jednotlivých oblastí. Jejich kontinuální styk a postupující integrace podmiňovaly postupné formování jakéhosi interdialektu. Konečný vznik jednotné interdialektické jazykové variety nebyl ale výsledkem spontánního procesu, nýbrž cílené snahy o vytvoření, propagaci a osvojení jazykové normy. Vedlo k tomu několik faktorů: vývoj obchodních vztahů, upevňování správy a politických struktur, vývoj materiální a duchovní kultury. Pochopitelně geneze tohoto jevu nebyla masová – používání normalizované variety jazyka se zpočátku omezovalo na užší okruh jeho uživatelů, v drtivé většině spojených buďto s církví nebo s panovnickou dynastií, kterým na integraci obyvatelstva do jednolitéch struktur zaleželo nejvíc. Spisovná polština vznikala ve své první psané podobě jako jazyk literatury nebo paraliterárních projevů.¹⁵⁴

¹⁵² Navzdory nabízejícím se asociacím s tvary staročeského aoristu se jedná o lokální neologismus, pravděpodobně z konce 15. století. Jeho vznik je vysvětlován vzájemným působením tvarů minulého času a podmiňovacího způsobu: v této době se dosavadní tvar kondicionálu *bylbych* pod vlivem tvaru *bylem* proměnil v *bylbym*. Analogicky dochází k vyrovnání tvaru *bylem* a *bylech* pod vlivem působení *bylbych*. Kolem poloviny 17. století se tvar *bylech* přestal používat. Nikdy nevytlačil starší tvary na *-m*, *-em*. Ojedinělé stopy působení tohoto novotvaru můžeme dodnes pozorovat v některých dialektech na území Malopolska. (Klemensiewicz 1981, 58–59).

¹⁵³ Klemensiewicz 1981, 77.

¹⁵⁴ Walczak 2007, 67.

Jak všeobecný jazyk, tak jeho dvě variety – mluvená a spisovná, jsou výsledky historické evoluce, která měla dvě základní fáze: zaprvé fázi pomalého formování etnického jazyka na základě diferencované dialektické báze a upevňování jeho kulturní a společenské pozice, zadruhé fázi pozvolného a kontinuálního vývoje v obou varietách v souladu s podmínkami a potřebami společnosti.¹⁵⁵ V současné polonistice převažují dva názory týkající se stáří spisovné polštiny – dle prvního z nich vznikl spisovný jazyk již ve středověku v důsledku snah knížecích a královských dvorů¹⁵⁶ i církevních úřadů,¹⁵⁷ dle druhého až v 15-16. století.¹⁵⁸

Vznik mluvené variety všeobecného jazyka¹⁵⁹ většina jazykovědců, v souladu s oběmi teoriemi, datuje dřív než zrod literární variety.¹⁶⁰ Dle těchto tvrzení mluvená polština vznikla primárně jakožto dorozumivací „nadstavba“, jejímž cílem bylo vyrovnávání

¹⁵⁵ Klemensiewicz 1981, 78

¹⁵⁶ Dá se předpokládat, že první snahy o vytvoření a rozšíření jakési všeobecné varianty řeči měly místo již na průlomů 10. a 11. století – spolu se státotvornou činností Měška I. a Boleslava Chrabrého i příchodem křesťanství na polská území. Následný vývoj politické situace ovšem kulturní integraci nepřál. Systém patrimoniální monarchie a z něho vyplývající rivalita mocenských center i politická nestabilita posilovaly spíše jazykový regionalismus. Vycházela-li v této době ze strany knížecích dvorů iniciativa k užívání všeobecného jazyka, byla velice nedůsledná a neměla kontinuální povahu ani jednotné středisko. Pozice polského jazyka jakožto důležité kulturní složky se upevnila spolu se sjednocením Polska v 14. století.

¹⁵⁷ V případě církve se snaha o vytvoření interregionální varianty jazyka zakládala jednak na potřebě stálého utvrzování náboženského učení, jednak na nutnosti vybudovat pevný systém církevní správy. Pevná vnitřní organizace katolické církve ji do jisté míry chránila před negativními dopady politické decentralizace, a tak mělo její kulturotvorné působení zpravidla větší kontinuitu než paralelní aktivity panovnického rodu. Můžeme předpokládat, že první polské překlady základních křesťanských modliteb: *Vyznání víry*, *Otčenáš* či *Zdrávas Maria* – kvůli nutnosti autorizace nejvyššími církevními úřady, byly prvními pokusy o uplatnění standardního polského jazyka v církevní činnosti. (Klemensiewicz 1981, 68).

¹⁵⁸ Základem těchto rozporných názorů jsou rozdíly v definicích literárního jazyka. Viz Klemensiewicz 1981, 77.

¹⁵⁹ Někdy se pro ni používá i termín „*kulturní dialekt*“.

¹⁶⁰ Klemensiewicz 1981, 77.

regionálních jazykových rozdílů v komunikaci a která byla posléze pro účely písemnictví zavedena v psané podobě jakožto literární jazyk.¹⁶¹ Zcela jistě ale můžeme za první záblesky spisovné polštiny považovat již rané pokusy o její utváření – prostřednictvím výběru výrazových prostředků pocházejících ze „zevšeobecnujícího se“ nářečního základu. Někteří badatelé ovšem přijímají názor oproti výše zmíněné teorii opačný, dle kterého první podobou standardní polštiny byla její literární varieta a až následná jazyková normalizace a stabilizace přispěla ke vzniku a rozšíření všeobecné mluvené variety v prostředích působení rozmanitých dialektů.¹⁶²

První pokusy o uplatnění standardního jazyka se musely opírat o dialekt vlastní obyvatelstvu jedné z kmenových oblastí – teoreticky mohlo tento proces doprovázet vrstvení dodatečných prvků, pocházejících z jiných oblastí, na základním nářečí.¹⁶³

Nelze vyloučit možnost, že by se první realizace standardní polštiny mohla zakládat na primárním využití některého z regionálních nářečí jakožto psaného jazyka, který se následně rozšířil do písemnictví v různých oblastech a jenž se posléze stal základem řeči vzdělaných vrstev.¹⁶⁴ Jazykové památky z 15. století poukazují na to, že prvky jednotlivých psaných podob nářečí („*písemných dialektů*“) s sebou delší dobu kolidovaly.¹⁶⁵ Cestou k odstranění těchto nářečních rozdílů mohlo být jedině přiznat konkrétním variantním jevům status jazykové normy. Standardizace polštiny jakožto etnického jazyka se ze začátku uskutečňovala na půdě její mluvené variety, upevňování normy bylo ale především úkolem psané polštiny.

V 14. století se upevnila pozice polského jazyka jakožto důležité kulturní složky. Důležitou roli v šíření kultury sehrávala Krakovská akademie, založená v r. 1364. Právě na půdě Krakovské akademie vznikl traktát o pravopisu Jakuba Parkoszowice, který je

¹⁶¹ Klemensiewicz 1981, 80.

¹⁶² Klemensiewicz 1981, 80.

¹⁶³ Klemensiewicz 1981, 80.

¹⁶⁴ Klemensiewicz pro tento jev zavádí název „*písemný dialekt*“. Viz Klemensiewicz 1981, 81.

¹⁶⁵ Klemensiewicz 1981, 88.

považován za první dílo dokládající povědomí o existenci standardního jazyka, snahu o jeho normalizaci a pocit zodpovědnosti za jeho celkovou podobu a koherenci.¹⁶⁶

3.1.1 Vývoj jazykové normy v kontextu jazykových proměn a demokratizace spisovné polštiny

Staropolské období¹⁶⁷ vývoje polštiny bylo především obdobím jazykové integrace, uskutečňované pod vlivem dominantních dialektů Velkopolska a Malopolska. Jelikož v této době v podstatě neexistoval standardní jazyk ani jeho celistvá psaná či literární varieta, nemůžeme mluvit ani o jednotných, obecně platných normách užívání polštiny v tomto období. Již ve středověku můžeme ale pozorovat jisté normalizační tendence, které se projevovaly v uznávání prvenství či vyšší prestiže jednoho z více nářečních způsobů mluvení a psaní,¹⁶⁸ což dokládají výzkumy jazykových památek.¹⁶⁹ Bylo to následkem nevědomého jazykového elitarismu některých uživatelů polštiny.¹⁷⁰

Období renesance vytvořilo podmínky pro uplatnění standardní, celopolsky používané polštiny – ze začátku především v její psané varietě. Z této doby pochází také první kritické (převážně značně subjektivní) výpovědi, reflektující otázku spisovnosti jazyka a jazykové chyby. Většina těchto pramenů má ovšem velmi obecnou povahu anebo se naopak týká jen úzce vymezených, konkrétních jazykových problémů.¹⁷¹ Jako příklad podobní úvahy můžeme zmínit úryvek díla *Polonicae Grammatices Institutio*

¹⁶⁶ Klemensiewicz 1981, 73.

¹⁶⁷ Od poloviny 12. století do začátku 16. století.

¹⁶⁸ Klemensiewicz 1981, 39.

¹⁶⁹ Zajímavá je v tomto kontextu mimo jiné analýza pramenů z oblasti Mazovska, ve kterých se projevuje zjevný sklon k zastupování vlastních dialektismů tvary z Velkopolska nebo Malopolska – tedy k přizpůsobování se obecnějším jazykovým pravidlům. Viz Klemensiewicz 1981, 89.

¹⁷⁰ Dubisz 1988a, 115.

¹⁷¹ Dubisz 1988b, 164.

P. Stratoria-Stojeňského z r. 1568, v němž autor kritizuje jev mazuření jakožto „chybu, jež Mazurům je vlastní“.¹⁷² Kromě dialektismů byly za jazykové chyby považovány překladatelské chyby, zbytečné vsuvky v cizích jazycích a obsahově neodůvodněné archaismy¹⁷³ – tedy jevy, které jsou považovány za odporující normě standardní polštiny i dnes.

Rodící se pravidla používání psané polštiny byly ovšem stále známé poměrně úzké, elitní skupině společnosti: vzdělavcům, vyšším vrstvám šlechty a kněžstva, lidem z prostředí panovnického dvora. Znalost písma ne vždy garantovala znalost či vědomí normy, a proto i mnohé psané projevy té doby nosily výrazné známky kolokviálnosti – z dochovaných památek víme například, že Jan Kochanowski¹⁷⁴ vyvíjel značné úsilí, aby zprostil své texty viditelných nářečních prvků.¹⁷⁵ V 16. století neexistovaly ještě významné rozdíly mezi řečí šlechty a řečí lidu a lokální dialekty byly víceméně všemi sociálními vrstvami považovány za přirozený způsob komunikace.¹⁷⁶

V 17. století převažovaly v pojetí standardního jazyka a normy demokratizační tendence, což se projevilo jak v literatuře, tak v samotné spisovné polštině. Důvodem tohoto procesu je zvyšující se počet autorů, kteří používali polštinu – jak v literárních, tak v paraliterárních žánrech (deníky, paměti). Poměrně intenzivně se vyvíjelo písemnictví v měšťanských prostředích. K demokratizaci spisovné polštiny přispěl i vývoj školství a také vznik prvních odborných a didaktických pomůcek v oblasti jazykovědy.¹⁷⁷ Spisovná polština tak byla stále jazykem vzdělaných vrstev, ovšem počet jejich uživatelů se značně rozšířil.

¹⁷² Dubisz 1988b, 165. Z této úvahy se také dá usoudit, že v polovině 16. století již existovalo vědomí existence jazykové normy, která nedovolovala používání mnohých dialektismů.

¹⁷³ Dubisz 1988b, 166.

¹⁷⁴ Nejuznávanější polský básník doby renesance, šlechtic, žil v letech 1530-1584.

¹⁷⁵ Dubisz 1988a, 115.

¹⁷⁶ Walczak 2007, 68.

¹⁷⁷ Dubisz 1988a, 116-117.

V jazykové teorii a praxi v době osvícenství jsou viditelné jak elitaristické, tak demokratizační snahy.¹⁷⁸ Na jedné straně vzniká pojetí národního jazyka jakožto veřejného dobra, bojuje se za čistotu polštiny (v předchozím století bylo do běžně používaného jazyka implementováno mnoho zbytečných cizojazyčných – latinských, francouzských a italských – prvků,¹⁷⁹ v 18. století zas na polštinu kontinuálně působila módní francouzština¹⁸⁰), klade se důraz na povinnou výuku polského jazyka,¹⁸¹ klasicistní literatura ve svém zájmu o vytříbenou formu přispívá i k vymezení jasné hranice mezi spisovnou jazykovou varietou a dialektu. V osvícenství vzniká standardní celopolský mluvený jazyk v dnešním pojetí. Vzdělané vrstvy a společenské elity přestávají používat lokální variety polštiny, a tímto se stává užívání dialektů příznačné pro nižší sociální vrstvy.¹⁸² Na druhé straně se v beletrii množí případy využití nářeční stylizace (příkladem může být text opery *Krakowiaczy i Górale* Wojciecha Bogusławskiego a Jana Stefaniho¹⁸³).

Romantická literatura 19. století se jednoznačně postavila na straně demokratizace spisovné polštiny a také vysloveně připouštěla a podporovala literární využití dialektismů, regionalismů, kolokvialismů, stejně jako obecně vzato individualizaci výpovědi. Tyto požadavky v praxi realizovali hlavní polští básníci tohoto období: Mickiewicz, Słowacki, Malczewski, Syrokomla aj.¹⁸⁴ Snahu o demokratizaci spisovného jazyka podpořily dominantní směry v literatuře druhé poloviny století – pozitivismus a realismus, které se snažily o realistický popis společnosti jako celku, ve všech jejích vrstvách. Demokratický názor na společenskou roli jazyka, dle něhož by

¹⁷⁸ Dubisz 1988a, 117.

¹⁷⁹ V historické jazykovědě se těmto jevům říká *makaronismy*. Jedná se o vsouvání do výpovědi v polském jazyce cizojazyčných slov, výrazů anebo dokonce používání cizojazyčných větných konstrukcí a flexe.

¹⁸⁰ Tzv. *gallomanie*.

¹⁸¹ Studijní programy církevních škol do té doby otázku výuky polštiny spíše ignorovaly.

¹⁸² Walczak 2007, 69.

¹⁸³ Dubisz 1988a, 117.

¹⁸⁴ Dubisz 1988a, 118.

standardní polština měla být jazykem všech sociálních vrstev a nástrojem vhodným pro všechny komunikační situace, jednoznačně převažoval i po znovuzískání nezávislosti v roce 1918. Snaha o demokratizaci jazyka je výrazná dodnes, a to jak v otázce jazykové teorie, tak i v praxi – což ovšem neznamená, že se vedle ní nevyskytují i ojediněle elitaristické či puristické tendence.¹⁸⁵ Demokratizaci a unifikaci jazyka upevnily společenské proměny ve 20. století: vývoj školství, zlepšování přístupu ke kultuře, vývoj médií a migrace obyvatelstva – spojená s rozvojem průmyslu a změnou hranic státu po 2. světové válce.

3.2 Současné rozvrstvení polštiny

Národní jazyk má v Polsku dvě základní podoby: standardního jazyka (**język ogólny**) a regionálního jazyka.¹⁸⁶ Standardní jazyk se dá vymezit jakožto jazyk, který je užíván ve veřejném životě a vyučován na školách a na nějž se vztahují normy spisovnosti – ať už fonetické, gramatické nebo lexikální. Regionální jazyk existuje v podobě teritoriálně diferencovaných lidových nářečí.

Standardní polština je následně rozdělena do dvou variet: mluvené a psané (neboli literární). Opozice těchto dvou variet se zakládá na odlišném postavení a aktivitě mluvčího (píšícího) v užívání jazyka a dále na rozdílných podmínkách vzniku výpovědi.¹⁸⁷

Jazyk je diferencován následkem působení rozmanitých – jazykových (exogenních i endogenních) a mimojazykových faktorů. Při klasifikaci polštiny je vhodné brát v potaz kritérium teritoriálního a sociálního působení dané variety polštiny, kritérium formy výpovědi a její funkce, sociální diferenciaci uživatelů a také stupeň kodifikace této

¹⁸⁵ Dubisz 1988a, 119.

¹⁸⁶ Klemensiewicz 1981, 77.

¹⁸⁷ Klemensiewicz 1981, 78.

jazykové variety.¹⁸⁸ Na základě kriterií formy výpovědi a teritoriálního i sociálního rozsahu¹⁸⁹ rozdělují jazykovědci současnou polštinu do tří základních podob:

1. celopolské psané variety (spisovný, literární jazyk)
2. celopolské mluvené variety (mluvený jazyk)
3. necelopolských mluvených variet.

Celopolské variety polštiny (a to jak psaná, tak mluvená) jsou dále diferencovány podle funkčních stylů. U necelopolských mluvených variet můžeme rozlišit jednotlivé regionální variety, které tvoří jak lidová nářečí, tak městské mluvy (poněkud zvláštní kategorií je folklorní umělecký styl),¹⁹⁰ dále se k nim také řadí specifické mluvy jednotlivých sociálních, profesních a zájmových skupin.

Celopolské variety jsou ztotožňovány se spisovným jazykem. Obě dvě jsou poměrně přísně normalizovány. Současná jazyková kultura vyžaduje, aby výpovědi formulované podle platných norem v těchto varietách byly – nehledě na teritoriální či sociální příslušnost mluvčích – unifikované. Dá se říci, že ohledně tohoto pravidla převládá mezi uvědomělými mluvčími shoda.

3.2.1 Spisovná polština

Psaná varieta polštiny má většinou sklon k zachování vyšší úrovně gramatické a stylistické spisovnosti. Jsou s ní spojeny i pravopisné a interpunkční normy. K obecným vlastnostem spisovné variety patří pravidelnost větných konstrukcí, častý výskyt složených souvětí, hojné využívání frazeologie.¹⁹¹ Samotným psaným textům je také vlastní jistá šetrnost v užívání jazykových prostředků.¹⁹²

¹⁸⁸ Dubisz 1988c, 120.

¹⁸⁹ Dubisz 1988c, 122.

¹⁹⁰ Dubisz 1988c, 121.

¹⁹¹ Dubisz 1988c, 122.

¹⁹² Dubisz 1988c, 122.

Pochopitelně, ne každá zapsaná výpověď se dá řadit k projevům spisovného jazyka. Dalším důležitým kritériem v jeho vymezování bude tedy vědomí používání této variety a aktivní snaha o využití jejích prostředků k utváření projevu. Jak píše Klemensiewicz, „*Spisovný jazyk se používá pro vytváření výpovědi v písemné podobě v procesu stylizace, chápané jakožto vědomá a cílená, selektivní a hodnotící jazyková operace, uskutečňovaná tvůrci ve snaze najít takovou strukturu, která by projevovala největší způsobilost a vhodnost v realizování jeho komunikačních, expresivních a impresivních záměrů*“.¹⁹³ Podobná stylistická operace je samozřejmě možná i v případě celopolského mluveného jazyka a v regionálních varietách polštiny (především ve formách lidové umělecké tvorby).

Za zvláštní kategorii výpovědi lze považovat jazykové projevy formulované v rétorickém stylu (oficiální ústní projevy). Tyto výpovědi se nachází na pomezí spisovného a mluveného jazyka, neboť vědomě využívají jazykových prostředků spisovné variety, zároveň jsou ale uskutečňovány v ústní podobě, ne vždy se opírají o předem napsanou předlohu a na jejich jazyk mohou působit mnohé faktory vlastní ostatním mluveným výpovědím.

3.2.2 Mluvená polština

Mluvenou varietu polštiny charakterizuje o něco menší snaha o gramatickou, lexikální a stylistickou spisovnost. Její projevy pracují zpravidla s více slovy a nekladou příliš velký důraz na stručnost (je to následek jednoduššího mechanismu vzniku těchto výpovědí). Obsahují více expresivních výrazů a jednodušší větné konstrukce: často se v nich vyskytují jednoduché či nominální věty.¹⁹⁴ Typický je výskyt slov

¹⁹³ Klemensiewicz 1981, 78.

¹⁹⁴ Dubisz 1988c, 122.

s okazionálním významem (*tu, ten, ta* apod.) i vsuvek, které mnohdy plní funkci pauz.¹⁹⁵

Celopolská mluvená varieta polštiny je zpravidla používaná vzdělanými mluvčími i mluvčími aspirujícími ke vzdělanosti a kultivovanosti. Navzdory volnějšímu vztahu ke spisovnosti se tato varieta pořád řídí pravidly spisovné polštiny, které platí pro celé území Polska a všechny uživatele polského jazyka. Stejně tak jsou pro celé Polsko společné základní rysy mluvené polštiny. Z hlediska gramatiky a syntaxe se tato varieta v podstatě neliší od psané, literární variety – rozdíl je pouze ve striktnosti dodržování pravidel.

3.2.3 Necelopolské mluvené variety polštiny

Necelopolské mluvené variety jsou značně diferencovány. Tvoří je tzv. regionální variety polštiny, nářečí a sociolekty. Někdy se k tomu základnímu členění přiřazují jako zvláštní kategorie i umělecké folklorní texty – tedy texty, v nichž jsou určité jazykové struktury lidových dialektů a městských mluv použité pro tvorbu stylizovaných uměleckých výpovědi (příklady toho druhu textů najdeme v písních, pohádkách, pověstech, báchorkách apod.). Jazyk těchto slovesných projevů je utvářen natolik odlišným způsobem, než je tomu v případě živých, mluvených dialektů, že je vhodné je rozlišovat od striktně nářečních výpovědi.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Dubisz 1988c, 122-123.

¹⁹⁶ Dubisz 1988c, 127.

3.2.3.1 Regionální variety

Regionální variety polštiny mají podobné vlastnosti jako celopolská mluvená varieta.¹⁹⁷ Liší se od ní lexikálními, gramatickými, fonetickými a sémantickými specifiky, pro něž je typický omezený teritoriální výskyt. Tradičně pracujeme s členěním do tří regionálních variet: velkopolské (poznaňské), malopolské (krakovské) a mazovské (varšavské).¹⁹⁸ Pokud bychom chtěli vymezit regionální variety polštiny typické pro Pomoří a Horní i Dolní Slezsko, narážíme na jisté obtíže kvůli silnému vlivu regionálních jazyků a dialektů¹⁹⁹ a také (v případě Pomoří a Dolního Slezska) kvůli masivním migracím, kterým tyto oblasti čelily v 20. století a které měly vliv i na tamější jazykovou situaci. Regionální rozdíly nejsou v současné polštině významné a omezují se na ojedinělé jevy – většinou fonetické, frazeologické a lexikální. Příklady regionalismů jsou například zvýšený výskyt ženského rodu v substantivech (*krawatka* || spisovně: *krawat*; *litra* || spisovně: *litr*)²⁰⁰ typický pro malopolskou regionální varietu nebo slova *pyry* || spisovně: *ziemniaki* či *wiara* || spisovně: *tlum*, typická pro velkopolskou varietu.

Nejzásadnějšími a nejviditelnějšími znaky regionálních variet se – následkem postupující jazykové integrace v Polsku – stala jejich fonetická specifika: především rozdíly v tonaci a realizaci jednotlivých hlásek. Podobnou oddělovací roli kdysi hrály rozdíly ve slovní zásobě – dnes se ale standardní polština rozšířila v běžném povědomí obyvatel Polska natolik, že mluvčí, kteří každodenně používají regionální (ba i nářeční)

¹⁹⁷ Dubisz 1988c, 123.

¹⁹⁸ Dubisz 1988c, 123.

¹⁹⁹ V případě Pomoří se jedná o kašubštinu, která byla na základě Zákona o národních a etnických menšinách a regionálním jazyce, přijatého dne 6. ledna 2005, úředně uznána tzv. regionálním jazykem a jež je současně většinou jazykovědců považována za samostatný západoslovanský jazyk; dále – v případě Horního Slezska – o slezštinu, ohledně jejíž klasifikace (tedy otázky, zda se dá považovat za samostatný jazyk, nebo je pouhým dialektem polštiny) se stále vedou spory.

²⁰⁰ Dubisz 1988c, 123.

lexikum, vždy znají zároveň celopolské protějšky používaných slov.²⁰¹ Jakožto příklady fonetických regionalismů můžeme uvést například zachování zvučného *v* ve slovech typu *chwała*, *świat*, *kwiat* (typické pro velkopolskou regionální varietu), míšení *kie-* a *ke-* ve varšavské varietě (*kedy* || spisovně: *kiedy*; *trozkie* || spisovně: *trozkie*) či specifickou kadenci v intonaci zjišťovacích otázek, používanou na Slezsku.²⁰²

3.2.3.2 Dialekty

Pod pojmem nářečí chápeme specifické, celistvé jazykové systémy, pro něž je typický omezený teritoriální rozsah, lidový (především vesnický) původ a zakořenění v konkrétní – teritoriálně, kulturně i historicky vymezené – komunitě. Hlavními skupinami polských dialektů jsou:

- malopolské dialekty
- slezské dialekty
- velkopolské a pomořské dialekty
- novější smíšené dialekty z oblasti tzv. Mazovského Pomoří (Kociewie, Warmia, okolí měst Lubawy, Malborku a Ostródy),²⁰³ které vznikaly v 14. – 16. století.²⁰⁴

Specifickou nářeční skupinou je nová smíšená skupina dialektů na západě Polska (Dolní Slezsko, Lubušsko, Pomořansko), která vznikla tím, že se v těchto oblastech po 2. světové válce vedle autochtonního obyvatelstva usídlily početné skupiny rodáků z jiných regionů Polska – ekonomičtí migranti z oblasti Mazovska, Malopolska,

²⁰¹ Miodek 1987, 208.

²⁰² Miodek 1987, 208-210.

²⁰³ Urbańczyk 1976, 72.

²⁰⁴ Dubisz 1988c, 124.

Velkopolska či Gdaňského Pomoří a tzv. repatrianti ze západní Ukrajiny, Běloruska a Litvy.²⁰⁵

Současně dialekty slouží především dorozumívání uvnitř konkrétních, teritoriálně úzce vymezených komunit a téměř výhradně v neoficiálních situacích. Jejich vývoj se vyznačuje spontaneitou a norma není stabilní (platí pravidlo jazykového zvyku²⁰⁶). Po 2. světové válce začaly v důsledku společenských proměn, četných migrací, rozvoje školství a masových médií i změn ve sociální stratifikaci dialekty pozvolna zanikat v prospěch celopolských variet polštiny. Současně se jakožto celistvé struktury udržují v ojedinělých regionech (horské oblasti Malopolska, Slezsko) a přežívají u části starší generace Poláků. Ve většině oblastí v podstatě splynuly s regionálními varietami polštiny. U podstatné části střední a mladé generace zaniklo již také povědomí o (byť již do značné míry pouze historické) existenci lokálních nářečí a tím pádem i schopnost rozlišování jednotlivých dialektů.

3.2.3.3 Sociolekty

Třetí skupinou v rámci necelopolských mluvených variet polštiny jsou sociolekty, které vznikly na základě prolínání se mluvené polštiny s lidovými nářečími, jimiž mluvilo vesnické obyvatelstvo, stěhující se do měst.²⁰⁷ Nejdynamičtěji se sociolekty, v podobě městských mluv a profesních slangů, vyvíjely v 19. století – v době rozvoje velkého

²⁰⁵ Situace v jednotlivých oblastech se v otázce původu přicházejících migrantů poměrně lišila. Na území jižního Slezska se stěhovali převážně Poláci z jižního Malopolska, do severního Slezska ze severního Malopolska, na Lubušsko ze západního Velkopolska a Ukrajiny, na Pomořansko z Velkopolska, Kujavska a východních oblastí předválečného polského státu; do Mazovského Pomoří – z Mazovska, Litvy a Běloruska; na Dolní Slezsko – z Ukrajiny. Proto se ve skutečnosti dá mluvit o několika skupinách dialektů, z nichž se nejčastěji uvádí skupina jižní, severozápadní a severní. Viz Urbańczyk 1976, 72.

²⁰⁶ Dubisz 1988c, 125.

²⁰⁷ Dubisz 1988c, 125.

průmyslu. Vývoj sociolektů probíhal nejčastěji izolovaně od vývoje dialektů, a proto se postupem času začaly od původních nářečí značně lišit. Současně se rozlišuje mezi několika základními typy sociolektů.²⁰⁸

- slangy spojenými s neintelektuálními prostředními velkými městy (městské mluvy)
- slangy spojenými s konkrétními, především dělnickými profesemi (profesní slangy)
- mládežnickými slangy
- argoty.²⁰⁹

Základem městských mluv je celopolská mluvená varieta, což se výrazně projevuje v morfologické a syntaktické struktuře těchto sociolektů – hlavní rozdíly oproti celopolské varietě spočívají ve výslovnosti, lexiku a frazeologii. Pro profesní slangy je typické kladení menšího důrazu na spisovnost, nestabilitu normy a – v lexikální vrstvě, výskyt značného množství profesionalismů, mnohdy expresivismů či někdy i vulgarismů.²¹⁰ Profesní mluvy se velmi blíží profesním stylům mluvené variety polštiny a v některých případech je hranice mezi slangem a profesním stylem jen těžce uchopitelná.

Nejhermetičtějšími typy sociolektů jsou mládežnické slangy (tradičně spojené se školním prostředím, v dnešní době i se subkulturami) i argoty (řadí se k nim vězeňské sociolekty – tradiční *grypsera*, sociolekty zlodějů, fotbalových chuligánů apod.). Oba tyto typy sociolektů na sebe vzájemně působí a prolínají se (*grypsera* v druhé polovině 20. století významně ovlivnila vývoj mládežnických slangů; dlouhodobá kriminalizace mládežnických subkultur – hippies a punks, v Polské lidové republice vytvořila

²⁰⁸ Dubisz 1988c, 125-126.

²⁰⁹ Dubisz se ve své stati zmiňuje i o tzv. organizačních slanzích. Jelikož ovšem v současné době – narozdíl od doby vydání autorovy knihy – v Polsku v podstatě neexistují společenské či politické organizace, které by ovlivňovaly životní styl a jazyk v podobné míře, jak tomu bylo v případě komunistických organizací (Polská sjednocená dělnická strana, Svaz polské socialistické mládeže apod.) či politických organizací před 2. světovou válkou, dá se považovat specifikace této skupiny jako samostatného typu slangu za neaktuální.

²¹⁰ Dubisz 1988c, 126.

podmínky pro bezprostřední styk slangů těchto skupin s vězeňskou mluvou).²¹¹ Důraz na hermetičnost, který stojí u zrodu těchto sociolektů, je základním faktorem, způsobujícím jejich rychlý vývoj a proměnlivost. Argoty a mládežnické slangy patří z lexikálního hlediska k nejbohatším a nejrozmanitějším sociolektům.

Sociolekty netvoří uzavřené jazykové útvary – naopak mezi nimi dochází ke kontinuální výměně slovní zásoby a frazeologie.²¹² Zůstávají také v trvalé interakci se všeobecnou polštinou a jejími celopolskými varietami. Současně pozorujeme, podobně jako tomu je v případě lidových nářečí, zánik městských mluv, které přetrvávají již pouze v ojedinelých lokalitách a sociálních prostředích a jsou používány především mluvčími ze starších generací.

3.2.4 Jazyková kultura a míšení jednotlivých vrstev polštiny

Úkolem jazykové kultury v antropologickém a jazykovědném pojetí je rozbor modelů jazykového chování a – v pragmatické vrstvě – snaha o přetvoření nevědomé (opřené o skryté, neuvědomované vzory) komunikační kompetence v kompetenci vědomou.²¹³ Hlavním předmětem zájmu jazykové kultury se tak stává jednak kultivace znalosti normy a vědomí rozdílů mezi spisovným a nespisovným jazykem, jednak poukazování

²¹¹ Dobrým příkladem míšení mládežnických slangů s argotem a zároveň i slabého povědomí o odlišnosti těchto sociolektů je internetový projekt *Miejski słownik slangu i mowy potocznej* (*Miejski słownik slangu i mowy potocznej* [online]. c2006-2009. Dostupné z: <<http://www.miejski.pl>>.), který vytváří samotní internauti. Cílem projektu je vytvoření slovníku mládežnického slangu, ve skutečnosti v něm ale narazíme na mnohé příklady lexika, jež je typické spíše pro argot (slovní zásoba týkající se kontaktů s policií, vězeňského prostředí apod.). Zároveň je *Miejski słownik slangu i mowy potocznej* zajímavým důkazem vitality mnohých lexikálních a frazeologických jevů, které najdeme v záznamech sociolektů z první poloviny 20. století. Jistě by analýza tohoto a podobných projektů v kontextu vzájemného působení různých sociolektických typů stála za samostatný výzkum.

²¹² Dubisz 1988c, 126.

²¹³ Grybosiowa 1998, 57.

na vztah mezi výběrem jazykových prostředků a konkrétními jazykovými situacemi. V situaci značné integrace polštiny, mizení výrazných regionálních rozdílů mezi jednotlivými jazykovými varietami a ztrácejícího se povědomí o lokálních jazykových specifikách plní jazyková kultura důležitou roli v utváření a kultivování polského jazyka v jeho současných, celopolských varietách.

Existují názory,²¹⁴ že spolu s postupující unifikací polštiny a vývojem stratifikace opřené o sociolekty²¹⁵ se sníží počet případů porušování gramatické normy a vzrostou problémy vyplývající ze stylistické mnohvrstevnatosti jazyka – stylistická norma se tedy stane významnějším referenčním bodem pro otázku spisovnosti. Jednou ze stěžejních situací, v nichž může dojít ke konfliktu se stylistickou normou, je situace přímého styku standardní variety se sociolektem nebo dialektem. Současně se míšení prvků těchto variet ve stejné výpovědi, není-li dáno specifickým uměleckým či estetickým záměrem,²¹⁶ považuje za hrubý prohřešek proti jazykové spisovnosti.²¹⁷

²¹⁴ Viz Miodek 1987, 63.

²¹⁵ Miodek 1987, 63.

²¹⁶ Běžně například mísí ve svých románech prvky spisovného jazyka s mládežnickým slangem spisovatelka Dorota Masłowska.

²¹⁷ V tomto kontextu je zajímavá analýza současného jazyka polské katolické církve, v němž je jev míšení různých variet polštiny velmi běžný. Danuta Zawilska, která se po dobu jednoho roku věnovala jazykovému rozboru kazání lodžských kněží, poukazuje ve své státi (za I. Bajerowou) na zvláštní sémantický kód církevního jazyka, výraznou hieratickou funkci kazání a z nich vyplývající slabý vztah k mluvenému jazyku. Zároveň ovšem Zawilska konstatuje: „*Ve skutečnosti ... kazání je často improvizováno, není tak vzácný vliv mluvené polštiny a pronikání do textu homilie kolokvialismů. Obecně vzato, texty kazání poukazují na výběr mezi dvěma krájnými příklady jazykového chování: oficiálním se sklonem k povznešení jazyka a mluveným, každodenním*“. V závěru autorka hodnotí jazyk zkoumaných kazání a úroveň jazykové uvědomělosti jejich autorů negativně (dalším důvodem je ovšem poměrně velký výskyt výslovnostních, lexikálních, flexivních a syntaktických chyb ve zkoumaném vzorku). Viz Zawilska 1998, 45-55; Bajerowa 1994, 11-17.

4. Otázky přeložitelnosti, ekvivalence a adekvátnosti v teorii a praxi překladu

Problematika práce překladatele se soustředí na otázky a problémy, které vycházejí ze strukturální rozdílnosti dvou jazyků (výchozího a cílového), rozdílnosti kulturního kontextu a dále i z technických, psychologických a jiných obtíží při dešifrování výchozího textu a přenosu veškerého jeho implicitního a explicitního sdělení do druhého jazyka a kulturního kontextu jiné země. Úlohy tlumočnicka, překladatele odborných textů a literárního překladatele se přitom, navzdory řadě společných specifíků práce, liší. Jak píše Jiří Levý, „*tlumočnickovi např. jde o to vytvořit si rychle použitelné šablony, literárnímu překladateli naproti tomu o ekvivalenty, které by měly co možná nejvíce společných jmenovatelů s předlohou*“.²¹⁸

Úkolem překladatele je nikoli reprodukovat struktury jazyka originálu, nýbrž vystihnout jejich funkci užitím struktur vlastního jazyka – tak, aby přeložené dílo nepůsobilo na čtenáře dojmem cizího a nepřirozeného a zároveň vhodné použití substitutů a ekvivalentů co nejvíc navozovalo kontext originálu. Chápeme-li jazyk jako kód, tedy komplex jazykových elementů a pravidel jejich kombinace, musíme uznat, že každé slovo a každý význam jsou součástí celistvého jazykového systému, v němž jsou vázány na řadu dalších struktur.²¹⁹

4.1 Literární dílo a překlad

Původní umělecké dílo vzniká odrazem a subjektivním přetvořením skutečnosti²²⁰ (jehož konečný výsledek je podmíněn řadou faktorů: dobovým pohledem na literární činnost, místní literární tradicí, dobovým diskurzem, autorovým vzděláním, povahou, zkušenostmi, světonázorem apod.). Výsledkem tvůrčího procesu je ideově estetický

²¹⁸ Levý 1998, 23.

²¹⁹ Levý 1998, 28.

²²⁰ Levý 1998, 45.

obsah realizovaný v jazyce, přičemž, jak upozorňuje Levý, obě složky zůstávají ve vztahu dialektické jednoty: forma má zpravidla i sémantickou platnost a naopak obsah je vždy určitým způsobem formálně uspořádán.²²¹ Těsný vztah mezi obsahem a formou nelze ovšem chápat jako jejich totožnost: jazyk je zpravidla jen nositelem obsahu, jenž svými specifiky podmiňuje text. Úkolem překladatele je dešifrovat sdělení díla a přeformulovat je do jiného jazyka²²² tak, aby zůstaly vyjádřeny základní hodnoty textu a zároveň, aby byly respektovány zvláštnosti cílového jazyka. Psychologický proces, který doprovází překladatelskou práci, je možno představit na ose: „pochopení textu originálu – pochopení představované skutečnosti – rekonstrukce skutečnosti v textu překladu“. Rekonstrukce skutečnosti si přitom vyžaduje promyšlenou interpretaci textu²²³ – i proto, že při rozdílech mezi jazykovými materiály není možná úplná sémantická shoda mezi předlohou a překladem. Překladatelská interpretace nesmí zároveň vést k vkládání nesourodých prvků, které by odporovaly reálnému i potenciálnímu obsahu díla.²²⁴ Cílem překladu je reprodukce původního díla, nikoli vytvoření díla zcela nového.

Jazyk je materiálem pro realizaci autorovy a překladatelské koncepce, zároveň ale je v jisté míře účastníkem obou tvůrčích aktů: zasahuje pasivně do definitivní podoby obsahové stránky (tím, že ji usměrňuje do konkrétních výrazů) i ji aktivně ovlivňuje tím, že na základě asociací přitahuje do díla nové významy.²²⁵ Někdy vytváří zvláště příznivé podmínky pro některý typ výrazových prostředků. Stupeň jazykové podmíněnosti díla se liší podle autorů a povahy díla.²²⁶

²²¹ Levý 1998, 45.

²²² Levý 1998, 44.

²²³ Levý 1998, 57.

²²⁴ Levý 1998, 64.

²²⁵ Levý 1998, 50.

²²⁶ Levý 1998, 51.

4.2.1 Základní estetické problémy překladu

Základními hledisky pro hodnocení překladu (a reprodukčního umění obecně) je na jedné straně požadavek výstižnosti, na druhé straně požadavek krásy neboli uměleckosti.²²⁷ Po stránce technické je někdy chápeme jako protiklad věrnosti a volnosti.²²⁸ Doslovný překlad (v současné době se již prakticky nevyskytuje²²⁹) usiluje o mechanickou reprodukci předlohy, s vyloučením kreativity překladatele. Volný (neboli adaptační) překlad naopak reprodukční aspekt překladatelského procesu utlumuje a zaměřuje se na obecnou líbivost či uspokojení tvůrčích ambicí překladatele samotného.²³⁰ Obě kvality jsou přitom nepostradatelné: překlad musí být zároveň co nejpřesnějším sdělením díla a hodnotným literárním dílem v cílovém jazyce.

Překladatelův úkol spočívá v zachování významové a estetické hodnoty díla užitím prostředků, které mohou čtenáři sdělit onu hodnotu. Musí přitom počítat s rozdílností sociokulturní kompetence, estetických zkušeností a věcných znalostí čtenáře originálu a čtenáře překladu.²³¹ Udržení této perspektivy je důležité především při výběru stylistických ekvivalentů, který by se měl opírat buďto o zachování formálních prostředků předlohy nebo o substituci odpovídajícího domácího stylu za styl cizí.²³² Rozsah substituce a způsob jejího uplatnění je sporný. Jak poznamenává Levý, „*hodnoty obecné i zvláštní jsou nedílnou součástí uměleckého díla, a proto*

²²⁷ Obě tyto normy jsou pochopitelně historicky podmíněny a v průběhu vývoje literární a překladatelské tradice můžeme sledovat mnohé proměny jejich obsahu a hierarchie. Jak píše Levý, „*z dějin překladu je známo, že tzv. věrností rozuměl humanismus především přesné tlumočení významu, romantismus reprodukci národních a individuálních zvláštností, lumírovci reprodukci metrické formy*“ (Levý 1998, 89).

²²⁸ Levý 1998, 88-89.

²²⁹ Hrdlička 2003, 21.

²³⁰ Hrdlička 2003, 21.

²³¹ Levý 1998, 90.

²³² Levý 1998, 90.

*plnohodnotná substituce je jen tehdy, podaří-li se zachytit oba momenty“.*²³³ Pokud dosažení takové substituce není možné, je vhodné zaměřit se spíše na zachycení obecného, které je zpravidla těsně spjata s významem textu.

Přeložené dílo má hybridní povahu, již na jedné straně ovlivňuje obsah a forma originálu, na druhé straně pak umělecké rysy vázané na jazyk překladu.²³⁴ Dalším úkolem překladu je tedy i mírnění rozporů mezi specifícností kontextu originálu a cílovým jazykem i komunikačním kontextem, do něhož bude patřit přeložené dílo.²³⁵

4.2 Ekvivalence a adekvátnost v překladu

Pojmy ekvivalence a adekvátnosti jsou relativní a jejich teoretické i praktické uchopení se proměňuje spolu s proměnami dobového a společenského kontextu.²³⁶ Existuje řada teoretických pojetí ekvivalence,²³⁷ většina z nich se soustřeďuje na příznak shody, které má být dosaženo na různých úrovních díla a u různých jednotek.²³⁸ Kvůli značným omezením vyplývajícím z odlišného komunikačního kontextu a struktury čtenářského publika či z odlišnosti norem a konvencí ovšem dnes mnoho badatelů a teoretiků od požadavku shody poněkud ustupuje a přestává ho vztahovat na dílo jako celek. Místo

²³³ Levý 1998, 118.

²³⁴ Levý 1998, 95.

²³⁵ Pochopitelně jsou situace, kdy i sebelepší překladatelské řešení není s to onen rozpor odstranit. Levý jako příklad uvádí otázku překládání anglických křestních jmen do češtiny: zachováme-li jejich originální podobu, budou cizí jména rušit atmosféru důvěrnosti v některých situacích, rozhodneme-li se je počeštit, vzniká problém se jmény, které nemají českou obdobu (Levý 1998, 95-96).

²³⁶ Hrdlička 2003, 23.

²³⁷ Viz Hrdlička 2003, 19.

²³⁸ Hrdlička 2003, 19.

toho se ujímá pojem adekvátnosti,²³⁹ který je chápán nikoli jako směřování ke shodě, nýbrž spíše jako přibližování se originálu.²⁴⁰ Na pojem adekvátnosti můžeme přitom pohlížet buď jako na adekvátnost překladu předloze (zde je základním východiskem způsob realizace autorova záměru) nebo jako na adekvátnost přeloženého díla objektivním podmínkám cílového kontextu (potřebám, konvencím, úrovni komunikačního kontextu, vyspělosti a očekávání čtenáře).²⁴¹

Princip adekvátnosti klade důraz na uchopení dominant a objektivních rysů i kvalit díla, jeho dobového a společenského kontextu i perspektivy a identity.²⁴² Funkční ekvivalence se může uplatnit při překladu dílčích úseků textu, obecně je ovšem její striktní uplatňování z objektivních důvodů nemožné a může negativně ovlivnit povahu a hodnotu cílového textu.²⁴³

Zajímavý problém tvoří otázka tzv. bezekvivalentní slovní zásoby, tedy případu, kdy danému výrazu výchozího jazyka neodpovídá žádná lexikální paralela v cílovém jazyce.²⁴⁴ Existuje několik metod, jak se s tímto jevem vypořádat. První z nich je transliterace, která spočívá v převzetí cizojazyčného výrazu.²⁴⁵ Jako další postupy můžeme jmenovat kalkování (překlad morfému původní lexikální jednotky), opisný

²³⁹ V translátologické literatuře se ve stejném významu setkáme i s pojmy „plnohodnotný překlad“ (A. V. Fjodorov), „realistický překlad“ (J. Levý) či „ekvivalentní překlad“ (L. S. Barchudarov). Viz Hrdlička 2003, 25.

²⁴⁰ Hrdlička 2003, 20.

²⁴¹ Hrdlička 2003, 20.

²⁴² Hrdlička 2003, 22.

²⁴³ Hrdlička 2003, 20. Jak píše Hrdlička, je zároveň vhodné zdůraznit rozdíl mezi „*principem překladu (tedy celkovým přístupem k translaci literárního díla, globální koncepci) a dílčím překladatelským postupem (konkrétním operativním krokem týkajícím se převodu určitého úseku textu)*“ (Hrdlička 2003, 20-21).

²⁴⁴ Hrdlička 2003, 139.

²⁴⁵ Hrdlička 2003, 140. Někdy vede tento postup k obohacování slovní zásoby cílového jazyka lexikálními jednotkami, které jsou nositelem konkrétního významu, typického pro prostředí originálu. Levý udává jako příklady slova *častuška, rikša, tomahavk a kindžál* (viz Levý 1998, 120).

překlad, přibližný překlad (jeho podstatou je hledání analogie, tedy protějšku, který by se s daným pojmem shodoval v základních rysech²⁴⁶) nebo vytvoření neologismu.²⁴⁷

4.3 Přeložitelnost

Každé literární dílo podléhá specifickým kulturním i dobovým podmínkám, a tím se stává historicky podmíněným. Současná translatologie se přiklání k požadavkům zachování specifičnosti originálu.²⁴⁸ Potíže u uchopení národní a dobové specifičnosti díla vyplývají ovšem z komplexnosti této složky, která prostupuje všechny úrovně díla, tedy jak jeho jazyk, tak i formální stránku a obsah. Specifičnost jazyka se samotnou podstatou překladatelského procesu nutně ztrácí.

Mezi originálem a překladem – kvůli množství objektivních podmínek, které ovlivňují povahu obou děl i komunikační kontext jejich recepce, nikdy nelze vybudovat vztah totožnosti (a tím pádem zachovat specifičnost ve všech rysech). Při překládání je vhodné se zaměřit spíše na vzbuzení čtenářova dojmu participace v autentickém dobovém a kulturním prostředí.²⁴⁹ Za prostředky, které nemají v cílovém jazyce ekvivalenty, je vhodné substituovat bezpříznakové jazykové prostředky.²⁵⁰ Zajímavá situace nastává v případě literárních děl, ve kterých je na pozadí celonárodního jazyka užito místního nářečí nebo dalšího jazyka – použité prvky jazykového systému se tak stávají samy o sobě uměleckým prostředkem. V překladu pak zpravidla není možné uplatnit pouhou jazykovou výměnu a místo snahy o plné vystižení jevu se musí volit náznak, například použití regionálně bezpříznakových (tedy pro několik dialektů

²⁴⁶ Taková analogie existuje například mezi výrazem *Sant Nikolaus* z anglosaského prostředí a ruským *Dědem morozem* (viz Hrdlička 2003, 141).

²⁴⁷ Hrdlička 2003, 140-141.

²⁴⁸ Levý 1998, 119.

²⁴⁹ Levý 1998, 121.

²⁵⁰ Levý 1998, 123.

společných) nářečních rysů. Substituce dialektu výchozího jazyka konkrétním nářečím jazyka cílového se naopak nepovažuje za vhodnou.²⁵¹

V otázce přeložitelnosti a nepřeložitelnosti se mezi badateli a teoretiky překladačnické školy vyskytuje široké spektrum názorů, které je vymezeno dvěma krajními póly – tezí o absolutní nepřeložitelnosti a opačným názorem, hlásajícím absolutní přeložitelnost. První teze se většinou opírá o zdůrazňování typologických rozdílů mezi jazyky a vyzdvihování role jednotlivých jazykových prostředků.²⁵² Jak poznamenává Hrdlička,²⁵³ dalším argumentem bylo mystické chápání jazyka jako nositele „ducha národa“ a jistého iracionálního odkazu.²⁵⁴ Tzv. překladačnický optimismus se naopak zakládá na premise o existenci objektivní, na vědomí nezávislé reality a dále i na tvrzení o objektivní (pro celé lidstvo společné) povaze procesů vnímání a myšlení.²⁵⁵

Praxe i teoretické studie dokládají, že míra přeložitelnosti textu je podmíněna významem jednotlivých formálních prvků v původním textu a rozdílností (nikoli však typologickou nerovnocenností) výchozího a cílového jazyka.²⁵⁶ Jazyky se mohou lišit i stupněm kulturní připravenosti a propracovanosti. Pozici překladačnického optimismu nelze ztotožňovat s popřením existence částečné nepřeložitelnosti²⁵⁷, která může být založena na strukturální odlišnosti jazyků nebo odlišnosti komunikačního kontextu.

²⁵¹ Levý 1998, 127-128.

²⁵² Hrdlička 2003, 89.

²⁵³ Hrdlička 2003, 90.

²⁵⁴ Nejdůležitějšími propagátory tohoto směru byli Humboldt a Leibniz. Humboldt ztotožňoval strukturu národního jazyka se strukturou myšlení národa a razil tezi o nesouměřitelnosti epistemologických východisek jednotlivých národních společenství. Dle obdobného Leibnizova pojetí jazyk myšlenku nejen zprostředkovává, nýbrž i podmiňuje (viz Hrdlička 2003, 90).

²⁵⁵ Hrdlička 2003, 91.

²⁵⁶ Hrdlička 2003, 92.

²⁵⁷ Hrdlička 2003, 93.

5. Srovnání románu *Noční práce* Jáchyma Topola s jeho polským překladem

Noční práce Jáchyma Topola vyšla v prvním českém vydání v roce 2001 a je třetím románem tohoto autora. Kniha byla přeložena do polštiny Leszkiem Engelkingem v roce 2004 a ve stejném roce byla vydána vydavatelstvím W. A. B. Je to zatím jediný polský překlad tohoto díla. Engelking v něm vzal na vědomí i drobné změny, které autor zanesl do románu po jeho prvním (a dosud jediném) vydání v České republice.

K osobě Leszka Engelkinga je nutné poznamenat, že se jedná velmi zkušeného překladatele prózy i poezie²⁵⁸ a zároveň básníka, literárního kritika a vysokoškolského učitele,²⁵⁹ jenž se soustavně věnuje analýze současné české literatury.²⁶⁰ Vedle *Noční práce* přeložil i další Topolovy texty: *Sestru* (*Siostra*, první polské vydání vyšlo v roce 2002), *Supermarket sovětských hrdinů* (*Supermarket bohaterów radzieckich*, 2005), *Cestu do Bulgumy* (*Droga do Bulgumy*, 2006), *Kloktat dehet* (*Strefa cyrkowa*, 2008). Za překlad *Sestry* získal cenu Akademie věd Wacława Borowého.²⁶¹

5.1 K jazyku originálu

Děj románu *Noční práce* se odehrává v roce 1968 v Praze a na českém venkově. V knize vystupuje poměrně velký počet postav různého sociálního a regionálního původu, vzdělání, věku a sociálního postavení. Hlavními hrdiny jsou děti – bratři Ondra a Malej. Vedle nich máme mimo jiné postavy rodičů chlapců i jejich strýce Polky,

²⁵⁸ Překládá z češtiny (vedle Topolových románů přeložil i díla M. Ajvaze, K. Biebla, O. Březiny, J. Demla, F.

Halase, J. Haukové, L. Klímy, M. Kundery, J. Vrchlického a dalších), angličtiny, ruštiny, španělštiny, slovenštiny a ukrajinštiny (viz Gregorová 2007).

²⁵⁹ Gregorová 2007.

²⁶⁰ O české literatuře vydal například knihu *Surrealizm, underground, postmodernizm : Szkice o literaturze czeskiej* (2001).

²⁶¹ Gregorová 2007.

venkovanů všeho věků, otcových kolegů z práce, příslušníků strany i VB. Příběh je vyprávěn ve třetí osobě vševědoucím vypravěčem. Velkou část knihy ovšem tvoří pasáže, v nichž se uplatňuje přímá řeč.

V dialozích se autor zpravidla snaží vystihnout specifika sociálního postavení a původu hrdinů a přizpůsobit jejich idiolekty objektivním faktorům, které by tyto idiolekty mohly ovlivnit. Můžeme tak pozorovat rozdíly mezi způsobem, jakým hovoří jednotlivé postavy (například promluvy Ondrova otce se, jakožto řeč vzdělance, podstatně liší od promluv venkovských hrdinů a přímá řeč dětských postav se vyznačuje odlišným lexikem než přímá řeč dospělých). Do jazyka románu tak pronikají i prvky slangů a profesních mluv. Pro část přímých řečí je typické střídání kódů nebo míšení prvků spisovného a nespisovného jazyka. Dominantním jazykovým útvarem, který se vyskytuje v dialozích, je obecná čeština, někdy s prvky autorovy jazykové stylizace (nejčastěji se jedná o novotvary navozující nespisovné variety jazyka,²⁶² občas ovšem autor do přímých řečí postav vsouvá i knižní výrazy). Vnitřní monology hrdinů se zpravidla podobají přímé řeči, a tak se v nich hojně vyskytují obecněčeské prvky (*„Koukala si na břicho. Takhle shora je legrační. Nohy rostou přímo z břicha. Dvě mé nohy, hubený jak větve. Polka. Nikdo mu nic špatného neřekne“*,²⁶³ *„Strčil pistoli do pozdru. Přidal do kroku. Takhle pude. Rychle až k silnici. A jestli po mně něco skočí, bacím to do mordy. Cha, zasmál se. Dyť mně je to vlastně jedno. Mně to může být všechno jedno“*²⁶⁴).

Distribuce spisovných a nespisovných prvků u vševědoucího vypravěče je nerovnoměrná. V některých pasážích, hlavně v popisech přírody, je užitá výhradně spisovná čeština (*„Kry rozbíjely břehy, voda pod ledovou krustou v meandrech a*

²⁶² V doslovu k polskému vydání *Sestry* Leszek Engelking poznamenává, že autor „zapojuje do svého románu *dialekty, slangy a profesní mluvy – jež jsou ostatně často ve velké míře jeho kreací, stejně tak, jako mnohá slova, která jsou zcela vymyšlená nebo použita na úkor jejich tradičního úzu, nebo překroucená“* (Engelking 2002, 607).

Jedná se o jeden z nejtypičtějších rysů Topolovy prózy.

²⁶³ Topol 2001, 199.

²⁶⁴ Topol 2001, 143.

*slepých ramenech tepala krajinou, v zimě byla řeka v bílé krajině jediným pohybem, kry se převalovaly jedna přes druhou, lámaly se, trčely z nich větve a kmeny stromů*²⁶⁵). Jindy spisovnost kolísá: mezi spisovnými výrazy se objevují prvky – zejména gramatické – obecné češtiny („*Stařena pláče. Strašně pláče, slzy se jí řinou z očí, stékají po puse, skoro se dáví, chrchlá, má plnej nos...*“²⁶⁶). V dalších pasážích jsou prvky obecné češtiny dokonce v převaze („*Ondra zacvak zuby. Držel zuby zubama. Dělal, že pije. V hrnku už nic nebylo*“²⁶⁷). Charakteristický je hojný výskyt krátkých vět a četné elipsy. Dále je výrazným rysem (typickým nejen pro *Noční práci*, ale i pro zbytek autorovy tvorby) specifická grafická úprava textu, v níž vyprávění a dialogy často nejsou viditelně oddělené.

Práce s různými vrstvami a varietami jazyka je pro tvorbu Jáchyma Topola příznačná, stejně tak jako míšení těchto vrstev v rámci jednotlivých úseků textů. Jedná se o vědomě užitý umělecký prostředek,²⁶⁸ jenž se zakládá na snaze „*zachytit jazyk v jeho nesystematičnosti a vykroucenosti, vypadnutí z vazeb*“.²⁶⁹

²⁶⁵ Topol 2001, 9.

²⁶⁶ Topol 2001, 108.

²⁶⁷ Topol 2001, 218.

²⁶⁸ Autorovými slovy: „*Máme v sobě všechny ty češtiny smotaný, obecnou, hovorovou, spisovnou, nespisovnou.*

*Nevěřím tomu, co často tvrdí editoři, že v knížce má být zachována jednotu. Aspoň pro beletrii a poezii tyhle hranice udává autor. Občas použiješ tvar spisovný, občas vulgarismus a stejně to zní přirozeně. Řeč snad každého Čecha je míchanice. Pro překladatele je to hrůza. Možná, že čeština je dost degenerované jazyk“ (Weiss 2000, 115). Na jiném místě Topol říká rovněž: „*Bohatej a přepychovej jazyk dělá z vyprávění obžerství a sebeopájení. ... Chtěl bych jazyk kost, ale mám strašně rád všechny ty příměsi, jazykovéj plevel, strusku, nános. Já mám jazykovou obsesi, používání jazyka mě fascinuje. Vždycky se nechám unést jeho možnostmi a pak musím strašně škrtat“ (Weiss 2000, 113).**

²⁶⁹ Engelking 2002, 607.

5.2 Srovnání ukázek z románu s jeho polským překladem

V následujících pasážích se pokusíme o srovnání fragmentů původního českého textu románu s jeho polským překladem z hlediska přeložitelnosti obecné češtiny (případně prvků ostatních nespisovných vrstev jazyka) a možnosti jejich substituce v polském jazyce. Budeme sledovat, jak se překladatel vypořádal s nalezením ekvivalentů k jednotlivým jazykovým jevům i s přenesením stylistiky originálu do kontextu polského jazyka – s přihlédnutím ke zvláštnostem Topolova stylu.

Pro ukázání specifík problematiky překládání obecněčeských jazykových prvků jsme vybrali několik pasáží z knihy, které charakterizují různé způsoby využití nespisovného jazyka a různý charakter i distribuci jednotlivých jazykových jevů. Předmětem zkoumání bude jak přímá řeč, tak vnitřní monology i vyprávění (jistý nepoměr mezi jednotlivými typy textu je dán jejich rozdílnou distribucí v knize a také tím, že se v dialozích a monolozích prvky obecné češtiny projevují výrazněji, než je tomu v případě vyprávěcích pasáží).

Ukázka 1.

„Tys to věděl, jo? říkal Malej. Že je mrtvej?”

Ne. Spi.

Nemůžu hnedka spát. Jak to, že je mrtvej?”

Byl hrozně starej.

Ale stejně.

Hm.

Hele! Co máma?”

Nevím.

Myslel sem, že tu třeba bude. No, není. Budu spát, jo?”

Jo. Budu taky spát, řekl Ondra.

Hele, ozval se zas Malej. Na co myslíš? Na co myslíš před spaním se ti prej vyplní. ²⁷⁰

„Ty to wiedziależ, co? spytał Mały. Że umarł?

Nie. Śpij.

Nie mogą tak zaraz zasnąć. Dlaczego umarł?

Był bardzo stary.

Ale jednak.

Hm.

Sluchaj, a gdzie jest mama?

Nie wiem.

Myślałem, że może tu będzie. Ale jej nie ma. Będę już spać, co?

Tak. Ja też będę spać, powiedział Ondra.

Sluchaj, odezwał się znowu Mały. O czym myślisz? To, o czym myślisz przed snem pierwszego dnia, podobno się potem spełnia. ²⁷¹

V uvedené ukázce (dialog bratrů Malýho a Ondry) je v originále zajímavý výskyt několika gramatických i lexikálních prvků obecné češtiny ve velmi krátkých a jednoduchých větách. Máme zde typické obecněčeské adjektivní koncovky (*starej, mrtvej*), dále výslovnostní změnu *prý* > *prej*, splynutí pomocného slovesa se zájmenem (*tys to věděl*) i několik specifických lexikálních jevů (*jo, hnedka, hele, co máma?, taky*). V překladu byla zachována základní podoba vět. Prvky nespisovné morfologie a výslovnosti se neprojevují a slova, u kterých se v originále uplatnily, byla přeložena podle jejich spisovných variant do standardní polštiny. Obecněčeská slova *jo* a *hnedka* překladatel nahradil prvky navozujícími mluvenou varietu polštiny (tázací zájmeno *co?* na konci věty s funkcí zjišťovací otázky, formulace *tak zaraz* namísto literárního *zaraz*). Výrazy, které nemají v mluvené polštině přímý ekvivalent (*taky, je mrtvej, hele*) byly přeloženy do literární variety.

²⁷⁰ Topol 2001, 32.

²⁷¹ Topol 2004, 33-34.

Ukázka 2.

„stál před ní, klof ji prstem po bradě a jako by líbnul do vlasů, hned zved ruce, jako že to je legra, veliká legra! Tohle přece strejda hodnej může... vometla ho koštětem... všichni se koukali, tak se zasmála, zas kolem něj kmitla koštětem, táta se smál, všichni se na něj smějou, i máma, když on mluví, všichni poslouchaj.“²⁷²

„stał przed nią, dziabnął ją palcem w brodę i coś jakby pocałował we włosy, zaraz uniósł ręce, że to niby żart, kupa śmiechu! Na to przecież dobry wujaszek może sobie pozwolić... zrobiła ruch miotłą, jakby go chciała wymieść... wszyscy się gapili, więc się roześmiała, znowu śmignęła obok niego miotłą, ojciec się zaśmiał, wszyscy się do niego uśmiechają, także mama, kiedy on mówi, wszyscy słuchają“²⁷³

V uvedené ukázce se vyskytuje několik obecněčeských jevů. Jedná se o jevy výslovnostní (*klof, zved, vometla*), lexikální (*legra, strejda, koukat se*) a gramatické (*hodnej, smějou, poslouchaj*). Zajímavý je tvar *líbnul* (místo spisovného *políbil*). Příznačné pro obecnou češtinu je použití spojovacího výrazu *jako že* pro uvedení vedlejší věty způsobové.

V překladu můžeme pozorovat ojediněle lexikální prvky nespisovné polštiny. Překladatel nepoužil nespisovné ekvivalenty pro slova *legra* a *strejda*, uplatnil naopak prvky nespisovné polštiny anebo frazeologie pro přeložení slov *koukat se* (*gapić się*) a *veliká legra* (*kupa śmiechu*). Spojovací výraz *jako že* byl přeložen do standardní polštiny eliptickou formulací *że to niby*. Celkově však přeložený úryvek působí dojmem spisovně napsaného textu. Zvláštní je, že překladatel používá i příznačně spisovná slova *takže* (neutrálnější variantou by bylo *też*) nebo *uniósł* (místo neutrálního *podniósł*).

²⁷² Topol 2001, 62.

²⁷³ Topol 2004, 69.

Ukázka 3.

„Halejte, řval Dětmar na celé kolo... nejdřív si s chlapama říkáme, inkoust je to bělorukej, co s nim... ať zametá dvůr! Takovejch inkoustů nám sem přidělili, s těma bysme mohli topit, povídám... a hele! Von je to šikovnej chlap, brousí po dílnách hnedka, voči všude... mašina se zadře a hele! Von tajdle Lipka spojí dva drátky, vyčistí virgle a jede to... větrák starej vopraví, no! Povídám, třískl Dětmar tátu do zad, tohle je správněj chlap, chlap s koulema, jak náleží! Milostivá vodpustí... .. Seš ale u nás pěkně uklizenej, což? U nás je to prima, ne? Jiný seděj v base, zdrhli za kopečky, u nás ve fabrice ti nikdo nezkrví vlásek... a stejně! ztišil hlas, komunisti nevydržej, nemůžou, je s nima amen... Američani a Západ to tak nenechaj... nejsme žádná Ásie krvavá, sme západní demokracie, kurva, no ne?“²⁷⁴

„Sluchajcie no, na cały głos ryczał Dětmar, najpierw powiedzieliśmy sobie z chłopakami, to jakiś inteligencik, rączki jak u panienki, co z nim zrobić... niech zamiata podwórze! Ale nam okularników naprzysyłali, do licha i trochę, mówię... A tymczasem, nie ma co! To jest sprytny facet, łeb nie od parady, od razu hop do warsztatów, oczy dookoła głowy... maszyna się zatrze, i proszę! Lipka połączy dwa druciki, wyczyści wihajster i już wszystko gra... Stary wentylator naprawił, no, no, mówię, Dětmar walnął ojca w plecy, to jest chłop jak się patrzy, z jajami, jak trzeba! Szanowna pani wybaczy... .. Nieźle się u nas zamelinowałeś, co? U nas jest prima, nie? Inni siedzą w pierdlu, prysnęli za granicę, a u nas włos ci z głowy nie spadnie... tak czy owak, ściszył głos, komuna długo nie wytrzyma, nie ma mowy, koniec z nimi.. Amerykańce i Zachód tak tego nie zostawią... nie jesteśmy żadną dziką Azją, jesteśmy zachodnią demokracją, kurwa no nie?“²⁷⁵

²⁷⁴ Topol 2001, 35.

²⁷⁵ Topol 2004, 38.

V této ukázce můžeme pozorovat mnoho různorodých obecněčeských jevů. Je zde příznačný výskyt protetického *v-* (*von, voči, vospustí*), dále vidíme mnohé morfologické prvky obecné češtiny (tvary *bělorukej, s chlapama, jiný seděj, bysme, nevydržej, sme* apod.) a řadu nespisovných či expresivních výrazů a frází (*halejte, na celé kolo, hele, hnedka, tajdle, chlap s koulema, pěkně uklizenej, je to prima, basa, zdrhnout za kopečky, je s nima amen*). Text je výrazně stylizován do dělnické mluvy (výrazy: *mašina, virgle, fabrika*), objevují se v něm i zjevné autorovy novotvary (*inkoust bělorukej, tvar Ásie*). Můžeme pozorovat mnohé syntaktické prvky typické pro mluvený text: nedokončené věty, opakující se slova, přehozený slovosled, elipsy, otázky s fatickou funkcí (*Seš ale u nás pěkně uklizenej, což? U nás je to prima, ne?*).

V překladu se, podobně jako tomu bylo v ukázkách 1. a 2., nespisovnost v rovině gramatické a výslovnostní neprojevuje. Obecněčeské výrazy, které mají nespisovné (nejčastěji slangové) polské ekvivalenty, jsou jimi substituovány: *chlap – facet, chlap s koulema – chłop z jajami, zdrhli za kopečky – prysnęli za granicę, seš pěkně uklizenej – nieźle się zamelinowałeś, sedět v base – siedzieć w pierdlu*. Některá slova pocházejí ze sociolektů nižších sociálních vrstev a jsou výrazně příznaková (*siedzieć w pierdlu, zamelinować się*). Zajímavá je substituce slova *virgl*, které v češtině znamená stroj ve špatném technickém stavu²⁷⁶ slangovým slovem *wihajster*, které se v polštině používá ve významu věci nebo přístroje, pro něž neznáme správný název.²⁷⁷ Jiné výrazy jsou přeloženy do standardní polštiny (jedná se především o slova bez polského nespisovného ekvivalentu – *větrák, mašina, je s nima amen*). Na dvou místech použil překladatel nespisovné lexikum pro přeložení spisovných výrazů z originálu (*Amerykańce – Ameryczani, komuna – komunisti*). Zajímavé je použití výrazu *u nas jest prima*, který se jinak v polštině nevyskytuje. Překlad se drží stylizace do neregulované výpovědi (nedokončené věty, otázky s fatickou funkcí: *co?, nie?, kurwa no nie?*).

²⁷⁶ Hugo et al. 2006, 373.

²⁷⁷ *Słownik języka polskiego PWN*. [online]. c1997-2011. Dostupné z: <<http://sjp.pwn.pl>>.

Ukázka 4.

„Tady vo Kunertovi všichni věděli, že lidský maso je pro něj mňamina, tak co měli dělat? Čekat až to vyšetřej z vokresu? To určitě! Zamordovali ho tehdá a udělali mu vzadu za kostelíkem i hrob, to už byl Frantla tentononc, tak udělali i pohřeb. Ale vono se říká, teda báby říkaj, že Kunert s tim nebyl spokojenej. Von prej dycky za úplňku stráží svůj hrob. Představ si to! To je ale blbost, co?“²⁷⁸

„Tu wszyscy wiedzieli o Krunercie, że ludzkie mięso to dla niego przysmak, więc co mieli zrobić? Czekać, aż to wybadają ci z powiatu? Jeszcze czego! Zamordowali go więc i zrobili mu z tyłu za kościółkiem grób, wtedy już Frantla był całym tym proboszczem, więc urządzono nawet pogrzeb. Ale mówi się, to znaczy baby mówią, że Krunert nie był zadowolony. Podobno zawsze, kiedy jest pełnia, strzeże swojego grobu. Wyobraź sobie. Ale bzdura, co?“²⁷⁹

V ukázce z originálu se vyskytuje několik morfologických (*lidský maso*, *vyšetřej*, *říkaj*, *spokojenej*) a výslovnostních obecněčeských jevů (*vo*, *vokres*, *vono*, *tehdá*, *dycky*, *prej*). Dále můžeme pozorovat nespisovné lexikum (*mňamina*, *zamordovat*, *být tentononc*, *vono se říká*, *teda*) i syntaktické jevy typické pro běžnou mluvu (*to už byl Frantla tentononc*, *von prej dycky za úplňku stráží svůj hrob*).

Překlad tohoto úryvku je zajímavý tím, že zachoval jen málo nespisovných jazykových prvků. Obecněčeské výrazy byly vesměs přeloženy do standardní polštiny. Kolokviální prvky se neobjevují ani ve větné skladbě. Můžeme pozorovat dva jevy typické pro mluvenou varietu polštiny: výkřik *jeszcze czego!* a výraz *był całym tym* (zajímavé je, že překladatel změnil smysl původní věty a formulaci *był tentononc*, která je v originále použita ve smyslu „zbláznil se“, nahradil sdělením, že Frantla byl už farářem).

²⁷⁸ Topol 2001, 128.

²⁷⁹ Topol 2004, 147.

Ukázka 5.

„Počkej, vole řekl Zásmukář. Tohle je hovno vedro. Počkej, vole, tady bude vedro, vole, že ti slezou vlasy. Hlava ti poteče kůží, vole. Takový vedro v Praze nemáte, Pražáku, vole blbej...

Drž hubu, řekl Pepa.

Zavři mordu, řekl Jindra skoro současně.

De mi to na palici, to vedro, řekl Zásmukář a vstal.

Sedni! vykřikl Pepa.

Děte do hajzlu, Límani, chovejte si Pražáky, držky hnusný. ^{“280}

„Poczekaj, głupku, powiedział ten z Zásruk. To gównu, a nie upał. Tylko poczekaj, głupku, tu będzie taki upał, głupku, że ci włosy powylazą. Skóra ci zejdzie z czachy. Takiego upału w Pradze nie macie, prażaku jeden, baranie durny...

Zamknij się, powiedział Pepa.

Stul pysk, prawie jednocześnie powiedział Jindra.

Od tego upału mózg mi się lasuje, powiedział ten z Zásruk i wstał.

Siadaj! wrzasnął Pepa.

Idźcie do cholery, Límanowie, skaczcie sobie koło waszych zasranych prażaków. ^{“281}

Pro uvedený úryvek je příznačný výskyt vulgarismů (*hovno, drž hubu, zavři mordu, děte do hajzlu*). Dále můžeme pozorovat typické kolokviální oslovení *vole* ve dvou funkcích – neutrálního oslovení (*počkej, vole*) a v roli nadávky (*Pražáku, vole blbej*). Ve větě: *Tohle je hovno vedro* vidíme zajímavou konstrukci, v níž substantivum *hovno* syntakticky plní funkci adjektiva. Z lexikálních obecněčeských jevů můžeme pozorovat idiom *De mi to na palici* a slova *Pražák* (místo spisovného *Pražan*) i *Zásmukář*

²⁸⁰ Topol 2001, 20.

²⁸¹ Topol 2004, 20.

(pravděpodobně autorův novotvar, spisovnou variantou by mohl být *Zásmučan*). Nespisovné je i oslovení *Límani*. Vedle zmíněných lexikálních jevů se v ukázce vyskytují i morfologické obecněčeské jevy: *takový vedro, držky hnusný*, stejně tak jako obecněčeská výslovnost: *de, děte*.

Jelikož nespisovné vrstvy polštiny obsahují hodně vulgárních lexikálních prostředků, pro překladatele nebylo obtížné najít přímé ekvivalenty uvedených vulgarismů (*gówno, zamknij się, stul pysk, idźcie do cholery*, místo výrazu *držky hnusný* použil překladatel vulgárního výrazu *zasrani prażacy*). Oslovení *vole* bylo zde přeloženo jako *głupku* (na místech, kde v originále má neutrálnější význam) a *baranie* (na místě, kde plní funkci nadávky). Konotace těchto slov v polštině není zcela stejná jako v případě oslovení *vole*: oslovení *głupku* má jednoznačně pejorativní význam (doslova *blbe*), nadávka *baran* vyznívá naopak poněkud zastarale. Pro idiom *De mi to na palici* zvolil překladatel slangový výraz *mózg mi się lasuje*, jenž ovšem vyznívá poněkud neutrálněji, než je tomu v případě jeho zdejšího českého protějšku. Pro slovo *Pražák* byla zvolena metoda transliterace, slovo *Zásmukář* bylo (zřejmě kvůli neexistenci příznačně nespisovné polské koncovky pro tvoření jmen obyvatel měst a vesnic) přeloženo opisně (*ten z Zásmuk*). Nespisovné morfologické a syntaktické jevy zůstaly přeloženy dle pravidel standardní polštiny.

Ukázka 6.

„A fotr? Táta nedorazil. Asi se doslech. Vobtěžovat se kvůli jedinýmu synátorovi? Asi se mu nechtělo.

Já dycky koukal po cizích chlápčích, co někdy přišli. Není to von? Nebo tenhlencten? A dyž sem viděl nějakýho hnusa starýho, zadulýho, tak sem si řek: Tak tohle není můj táta. A třeba zrovna byl. Ted'ka už stejnak prdí do hlíny. Někde v lochu sere krev. Proč sem tak zlej.“²⁸²

²⁸² Topol 2001, 142.

„A ojciec? Nie zjawił się. Chyba słyszał o całej sprawie. Fatygować się z powodu jednego dzieciaka? Chyba mu się nie chciało.

Zawsze przyglądałem się różnym obcym facetom, którzy niekiedy zjawiali się we wsi. Czy to czasem nie on? A może tamten? A kiedy widziałem jakiegoś starego obrzmiałego smroda, mówilem sobie: No, ten nie jest moim tatą. A może właśnie był? Teraz i tak już gryzie ziemię. Gdzieś w lochu sra krwią. Dlaczego jestem taki niedobry?”²⁸³

V ukázce najdeme poměrně velké množství obecněčeských jevů: výslovnostních (*doslech se, vobtěžovat se, dycky, dyž, von, řek, sem, tenhlencten*), gramatických (*jedinýmu, nějakýho, starýho, zadulýho, zlej*) a lexikálních (*fotr, synátor, chlápek, třeba, ted'ka, stejnak, loch*) – včetně vulgarismů (*prdět do hlíny, srát krev*).

Překlad nespisovnou slovní zásobu substituuje lexikálními jevy mluvené polštiny (*synátor – dzieciak*) a slangu (*chlápek – facet, prdět do hlíny – gryźć ziemię*). Slova, která nemají ekvivalent v nespisovné polštině – *třeba, ted'ka, stejnak* – jsou přeložena standardně polskými výrazy (stalo se to ovšem také v případě slova *fotr*, pro které by se ve slovní zásobě nespisovných vrstev polštiny dalo najít několik ekvivalentů, například: *stary, staruszek, tato, tatulo*). Slovo *loch*, jehož původ je argotický, bylo překladatelem převzato – navzdory tomu, že u polského čtenáře neevokuje stejný význam (v polštině je toto slovo historismem a používá se výhradně pro označení podzemní cely).

Ukázka 7.

„Mě se zbavil, shrábne ten svůj byznys, popadne kluky, teda to, co z nich zbylo, dodávám, abych lehkým cynismem zaháněla těžký chmury, a frnkne. Půl národa se cpe k hranicím. A já si tu takhle krásně ležím a odpočívám, olalala! Přikurtovali mě pravděpodobně, abych si nerozmáčkla břicho, spíš teda toho, kdo v něm přebývá, není divu, na mně nezáleží, ale mohl by ze mě vypadnout třeba vojáček nebo prostitutečka, ti by se jim šikli. No dobře, tak jsem to nezvládla. Na fízláky se vykašlu, vím, že budu stát

²⁸³ Topol 2004, 163.

*ještě před jiným soudem, před tím, co zasedá nepřetržitě od první vteřiny, od první buňky, od rána Země. Láhev po láhvi, vypíjelas mozek. Ale ještě není pozdě. Za pět minut dvanáct dostanu se odtud, vážená poroto. Tohle není žádná sovětská psychuška, tohleto je seriózní zařízení pro gravidní vražedné alkoholičky, sakra. Polezu za nima třeba po čtyřech. Za svejma dětkama.*²⁸⁴

*„Mnie się pozbył, zagarnie ten swój biznes, chwyci chłopców, to znaczy to, co z nich zostało, dodaję, żeby lekkim cynizmem odgonić ciężkie chmury, i fru. Połowa narodu pcha się ku granicom. A ja sobie tu tak pięknie leżę i odpoczywam, olala! Przywiązali mnie prawdopodobnie po to, żebym nie rozgniotła sobie brzuszka, to znaczy raczej tego, kto w nim przebywa nic dziwnego, ja nie jestem ważna, ale na przykład mógłby ze mnie wylecieć żołnierzyk albo kurwizzonek, to by im pasowało. No dobra, nie dałam sobie rady. Gliniarzy mam gdzieś, wiem, że będę stać jeszcze przed innym sądem, przed tym, który obraduje nieprzerwanie od pierwszej sekundy, od pierwszej komórki, od poranku Ziemi. Butelka po butelce, wypilaś swój mózg. Ale jeszcze nie jest za późno. Za pięć minut dwunasta to jeszcze nie dwunasta, szanowni sędziowie przysięgli. Wydostanę się stąd. To nie jest żadna radziecka psychuszka, to poważny środkowoeuropejski zakład dla śmiercionośnych alkoholiczek w ciąży, cholera. Pójdę po nie, choćby na czworakach. Po swoje dzieciaki.*²⁸⁵

Ukázka z originálu je příkladem pasáže, v níž se mísí prvky spisovné a obecné češtiny. Vedle spisovných vět (*Za pět minut dvanáct dostanu se odtud, vážená poroto; zasedá nepřetržitě od první vteřiny, od první buňky, od rána Země*) vidíme obecněčeské věty (*Na fizláky se vykašlu, Polezu za nima třeba po čtyřech*). Někdy se příznačně spisovné prvky a jevy obecné češtiny potkávají i v jedné větě (*dodávám, abych lehkým cynizmem zaháněla těžký chmury*). Nespisovnost se v uvedeném úryvku projevuje v gramatických tvarech (*těžký chmury, za nima, za svejma dětkama*), především ale v lexiku (*frnknout,*

²⁸⁴ Topol 2001, 55-56.

²⁸⁵ Topol 2004, 61-62.

přikurtovat, třeba, teda, fizlák, vykašlat se, psychuška). Zajímavé je syntetické preteritum: *vypíjelas mozek*.

V překladu se taktéž mísí prvky spisovného a nespisovného jazyka. Můžeme pozorovat příznačně stylově vyšší formulace (*ku granicom, to powaźny środkowoeuropejski zakład dla śmiercionośnych alkoholiczek w ciąży*), vedle nich ovšem prvky, které navozují mluvený jazyk (*i fru, no dobra*). Pro některá nespisovná slova z originálu byly nalezeny polské ekvivalenty (*fizlák – gliniarz, vykašlat se – mieć gdzieś, dětka – dzieciaki, psychuška – psychuszka*). Slova bez ekvivalentů byla přeložena do standardní polštiny. Poměrně neutrální slovo *prostitutečka* bylo přeloženo vulgárním *kurwiszonek*.

Ukázka 8.

„Já nemám žádný slzy, když sem máma mrtvejch, zas tu všichni byli, podruhý od tý doby, ale ted' přišli pro tebe, odnýt tě, co se ti to stalo. Takovej kluk, vodvážnej, všude si chodil, je strašný, co se ti stalo, ale možná je to tak pro tebe lepší, vodpušť, že to říkám, tys nebyl ten ani ten, za řeku si nemoh a tady? Tady se ti smáli, nikdo jako ty tady nebyl, já vím, že sem se ti ošklivila. Babi! Hezky si mi říkal, ruku nastavenou pro korunky, já sem se ti ošklivila a kam si měl jít? “²⁸⁶

„Brakuje mi łez, bo jestem matką umarłych, znowu byli tu wszyscy, po raz drugi od tego czasu, ale teraz przyszli po ciebie, zabrać cię, co ci się stało? Taki chłopiec odważny, wszędzie chodził, to straszne, to, co ci się stało, ale może tak jest dla ciebie lepiej, wybacz, że to mówię, nie byleś stąd, ani stamtąd, za rzekę iść nie mogłeś, a tutaj? Tutaj śmiali się z ciebie, nikt tu nie był taki jak ty, wiem, że budziłam w tobie wstręt. Babciu! Ładnie mnie nazywałeś, a rękę wyciągałeś po pieniądze, gdzie miałeś iść? “²⁸⁷

²⁸⁶ Topol 2001, 208.

²⁸⁷ Topol 2004, 242.

V uvedené ukázce je příznačný velmi hojný výskyt nespisovných výslovnostních jevů (*sem, vodvážnej, vodpusť, nemoh, si*). Dále vidíme obecněčeské gramatické tvary (*podruhý, odnýst, žádný slzy, mrtvejch, vodvážnej, tys nebyl*). Naopak v ukázce prakticky nenajdeme typicky obecněčeskou slovní zásobou.

V překladu nemohly být zachovány výslovnostní a gramatické znaky nespisovného jazyka. Zároveň se také překladatel rozhodl nenaznačovat nespisovný ráz originálu ani výběrem lexika – pravděpodobně důvodem byla snaha o zachování metaforické a básnické povahy úryvku. V důsledku toho můžeme pozorovat zvláštní situaci, kdy byla výrazně nespisovná pasáž předlohy přeložena do striktně spisovné polštiny.

6. Závěr

Současné rozvrstvení češtiny a polštiny je důsledkem vývoje obou jazyků, jejich prestižních variet a norem. Ten byl v případě českého a polského jazyka značně odlišný. Současná podoba spisovné češtiny vychází z kodifikace navržené v mluvnicích, které vznikly za národního obrození a v následujících obdobích a které se zároveň v značné míře zakládaly na češtině doby humanistické a bratrské. V době prosazení této kodifikace byla od ní ovšem běžná česká mluva již značně odlišná, a tak se spisovná čeština jen těžko mohla stát živým mluveným jazykem. Důležitým faktorem pro pochopení současného postavení spisovných a nespisovných útvarů češtiny je také konzervativní přístup značné části jazykovědců k pojetím normy a kodifikace. Dnešní jazyková situace v Čechách a na Moravě se blíží diglosii, kde primárním, mateřským jazykem je pro většinu mluvčích obecná čeština (případně – na Moravě – některý z místních dialektů) a spisovná čeština plní roli prestižního jazykového útvaru, s nímž se mluvčí seznamují v průběhu vzdělávání i socializace a který je následně používán v poměrně omezeném počtu komunikačních situací.

Současná standardní – spisovná a mluvená – polština je produktem dlouhodobého vývoje, který, narozdíl od vývoje spisovné češtiny, probíhal nepřetržitě a plynule. Zároveň se v pojetí polské jazykové normy záhy začaly projevovat integrační a demokratizační tendence. Standardní celopolská mluvená jazyková varieta vznikla již v 17. století a v dalších vývojových fázích postupně rozšiřovala okruh svých uživatelů. Demokratický názor na společenskou roli standardního jazyka coby jazyka všech sociálních vrstev a polyfunkčního komunikačního nástroje převažoval i v následujících obdobích. V důsledku toho neexistují mezi dnešní spisovnou a mluvenou polštinou podstatné rozdíly. Zároveň, v důsledku masivních migrací a významných sociálních proměn, zmizely v polštině významnější difference mezi jednotlivými regionálními jazykovými varietami a u mladších generací zaniklo i povědomí o těchto odlišnostech. Současná stratifikace polštiny se opírá spíše o dichotomii standardní jazyk – sociolekty. V situaci značné integrace polštiny získávají na významu požadavky jazykové kultury jakožto nástroje zlepšování komunikační kompetence. Její důležitou úlohou je šíření

povědomí o stylistické normě, která utváří pravidla používání jednotlivých jazykových variet.

V situaci, kdy v polštině neexistuje jazykový útvar, jenž by měl obdobný sociolingvistický význam jako obecná čeština, překladatel literárního díla, které je založeno na využití oné jazykové variety, naráží na mnohé obtíže. Obecná čeština má specifické rysy ve všech jazykových rovinách: fonetické, morfologické, lexikální. Je-li text stylizován do ústní výpovědi, jisté odlišnosti se projevují i ve větné skladbě. Nabídka polských jazykových ekvivalentů pro tyto jevy je poměrně omezená a v mnoha případech nejde uplatnit pouhou výměnu jazykových prostředků. Pro dodržení kolokviálního rázu díla může překladatel použít prvky mluvené polštiny (jednodušší větné konstrukce, lexikum), dialektů nebo sociolektů (v souladu s principem adekvátnosti překladu je ovšem vhodné volit mezi prostředky regionálně bezpříznakovými).

Engelkingův překlad románu *Noční práce* do polštiny vychází z dobré znalosti podmínek českého jazykového území, českých realit a specifických rysů autorovy tvorby. Zároveň je nezpochybnitelné, že se překladateli – následkem značné odlišnosti polské a české jazykové situace – nepodařilo plně zachovat charakter jazyka originálu. Současně existující substandardní variety polštiny se od spisovné a mluvené polštiny gramaticky v podstatě neliší (častý výskyt jazykových chyb se nedá v tomto případě chápat jako strukturální odlišnost), a tak se substituce nespisovných gramatických prvků musela uplatnit v jiné jazykové rovině. Podobně tomu bylo v případě výslovnostních obecněčeských jevů – necelopolské mluvené variety polštiny obsahují sice mnohé fonetické odklony od spisovné normy (například mazuření nebo kolísání *kie-* a *ke-*), ve většině případů se ovšem jedná buďto o silně regionálně příznakové jevy, nebo o jevy, které výrazně evokují jazykovou chybu. Substituce nespisovných jazykových prvků se tak v překladu musela opírat převážně o využití nespisovného lexika.

Z analýzy jazyka originálu a překladu knihy vyplývá, že výskyt polských nespisovných jevů je v překladu nerovnoměrný a neodpovídá distribuci obecné češtiny v původním díle. Překladatel se zpravidla snažil nahradit obecněčeské i slangové lexikum ekvivalenty ze substandardních variet polského jazyka. Slova, která v polštině nemají

něspisovný protějšek, byla přeložena do spisovné polštiny. Částí knihy, v nichž se nespisovnost projevuje pouze v gramatické nebo výslovnostní rovině, byly taktéž přeloženy do spisovné polštiny – v praxi se tedy setkáme s mnoha příklady situace, kdy byla výrazně nespisovná pasáž v překladu nahrazena naprosto spisovným textem. Při posuzování překladu knihy musíme ovšem brát v potaz i polskou literární tradici a jazykovou kulturu, které se zakládají na určitých stylistických pravidlech. Dle těchto pravidel se míšení prvků standardních a substandardních v jednom textu považuje za hrubé porušení normy.

Z hlediska dodržení pravidel polského jazyka a místní překladatelské tradice se v případě Engelkingova překladu *Noční práce* jedná o překlad velmi kultivovaný. Překladateli se podařilo přizpůsobit dílo objektivním podmínkám polského komunikačního kontextu tak, aby bylo pro polského čtenáře čtivé a plně srozumitelné. Skutečnost, že v přeloženém románu nebyly zachovány mnohé jazykové rysy originálu vyplývá nikoliv z překladatelovy nekompetence, nýbrž z odlišností v rozvrstvení polštiny a češtiny a ze strukturálních rozdílů mezi substandardními varietami polštiny a češtiny. Tyto faktory činí mnohé obecněčeské jazykové jevy nepřeložitelnými.

Z překladu je znát překladatelovu pečlivost a snahu o přiblížení čtenáři původního charakteru díla natolik, na kolik to dovolují objektivní jazykové podmínky. Celkově, z hlediska vhodnosti přeloženého díla pro cílové publikum a polský literární kontext, působí Engelkingova práce dojem adekvátního překladu.

Seznam použité literatury:

ADAMOVIČOVÁ, Ana. *Nebojte se češtiny : Konverzace pro mírně pokročilé*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-403-9.

BAJEROWA, Irena. Swoistość języka religijnego i niektóre problemy jego skuteczności. *Łódzkie studia teologiczne*, 1994, č. 3, s. 11-17.

BEČKA, Josef V. *Česká stylistika*. 1. vyd. Praha: Academia, 1992. ISBN 80-200-0020-8.

BERTA, Árpád. West Kipchak Languages. In JOHANSON, Lars – CSATÓ, Éva Á. (eds.): *The Turkic languages*. 1st publ. London: Routledge, 1998, s. 301-317.

BLÁHA, Ondřej. *Funkční stratifikace češtiny*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci : Filozofická fakulta, 2009. ISBN 978-80-244-2377-7.

CURÍN, František et al. *Vývoj českého jazyka a dialektologie: Učebnice pro pedagogické fakulty*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1975.

ČECHOVÁ, Marie. *Funkce češtiny z hlediska diachronního a synchronního*. In *Přednášky z XLV. Běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta, 2002, s. 13-21.

ČERMÁK, František. *Obecná čeština: je součástí české diglosie?*. In *Přednášky z XLV. Běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta, 2002, s. 23-37.

ČMEJRKOVÁ, Světlá. *Spisovnost a nespisovnost v korpusech psané a mluvené češtiny: co vypovídá výskyt tvarů bychom, bysme, bych, bysem?* In: MINÁŘOVÁ, Eva –

ONDRÁŠKOVÁ, Karla (eds.): *Spisovnost a nespisovnost : zdroje, proměny a perspektivy : Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve Vzdělávacím středisku Šlapanice 10. – 12. února 2004*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, 191-197.

DAVIDOVÁ, Dana – BOGOCZOVÁ, Irena – FIC, Karel – HUBÁČEK, Jaroslav – CHLOUPEK, Jan – JANDOVÁ, Eva. *Mluvená čeština na Moravě*. 1. vyd. Šenov u Ostravy: Filozofická fakulta Ostravské univerzity – TILIA, 1997. ISBN 80-7042-478-8.

DUBISZ, Stanisław. Demokratyzacja języka. In: DUBISZ, Stanisław. *Między dawnymi a nowymi laty: Eseje o języku*. 1. vyd. Warszawa: Książka i Wiedza, 1988, s. 112-119. (a)

DUBISZ, Stanisław. Błędy językowe dawniej i dziś. In: DUBISZ, Stanisław. *Między dawnymi a nowymi laty: Eseje o języku*. 1. vyd. Warszawa: Książka i Wiedza, 1988, s. 164-170. (b)

DUBISZ, Stanisław. Odmiany, style, warianty, dialekty, gwary – czyli raz jeszcze o tym, jak nasz język jest zróżnicowany. In: DUBISZ, Stanisław. *Między dawnymi a nowymi laty: Eseje o języku*. 1. vyd. Warszawa: Książka i Wiedza, 1988, s. 120-129. (c)

ENGELKING, Leszek. Od tłumacza. In: TOPOL, JÁCHYM. *Siostra*. 1. vyd. Warszawa: W.A.B., 2002, s. 607-609.

GREGOROVÁ, Bára. Engelking, Leszek. *iLiteratura* [online]. 2007. [cit. 2011-07-24]. Dostupné z <<http://iliteratura.cz>>.

GRYBOSIOWA, Antonina. Przyczyny zmian w polskim systemie adresatywnym. In: MICHALEWSKI, Kazimierz (ed.). *Język w mieście: Problemy kultury i poprawności*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998, s. 57-61.

HAVRÁNEK, Bohuslav. *Vývoj českého spisovného jazyka*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980.

HAVRÁNEK, Bohuslav – JEDLIČKA, Alois. *Česká mluvnice: vysokoškolská učebnice*. 6. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

HRDLIČKA, Milan. *Literární překlad a komunikace*. 1. vyd. Praha: ISV, 2003. ISBN 80-86642-13-5.

HUGO, Jan – FIDLEROVÁ, Markéta – ADÁMKOVÁ, Kateřina – JURÁNKOVÁ, Zdeňka (eds.). *Slovník nespisovné češtiny : argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost : historie a původ slov*. 1 vyd. Praha: Maxdorf, 2006.

KISELOVÁ, Natália. Integrace z areálového hlediska. In: KRČMOVÁ, Marie et al. *Integrace v jazycích, jazyky v integraci*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 17-29.

KLEMENSIEWICZ, Zenon. *Historia języka polskiego*. 5. vyd. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981. ISBN 83-01-00996-9.

KRČMOVÁ, Marie. Termín obecná čeština a různost jeho chápání. In: HLADKÁ, Zdeňka – KARLÍK, Petr (eds.). *Čeština - Univerzália a specifika 2 : Sborník konference ve Šlapanicích u Brna 17. – 19. 11. 1999*. Brno: Masarykova univerzita, 2000, 63-77.

KRČMOVÁ, Marie. Integrační a desintegrační tendence v sociolektu. In KRČMOVÁ, Marie et al. *Integrace v jazycích, jazyky v integraci*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s.63-79.

LEVÝ, Jiří. *Umění překladu*. 3. vyd. Praha: Ivo Železný, 1998. ISBN 80-237-3539-X.

LOTKO, Edvard. *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1986.

Miejski słownik slangu i mowy potocznej [online]. c2006-2009. Dostupné z: <<http://www.miejski.pl>>.

MIODEK, Jan. *Odpowiednie dać rzeczy słowo: Szkice o współczesnej polszczyźnie*. 1. vyd. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987.

PASTYŘÍK, Svatopluk (ed.). *Úvod do studia bohemistiky: Tézé přednášek*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2009. ISBN 978-80-7435-021-4.

SGALL, Petr. Poznámka k jazykové kultuře. In SGALL, Petr. *Jazyk, mluvení, psaní*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2011, s. 175-179. (a)

SGALL, Petr. Běžná mluva a lingvisté v Čechách a na Moravě. In: SGALL, Petr. *Jazyk, mluvení, psaní*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2011, 205-220. (b)

SGALL, Petr. K vývoji výzkumu obecné češtiny (OČ). In: SGALL, Petr. *Jazyk, mluvení, psaní*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2011, 221-228. (c)

SGALL, Petr. K diskusi o spisovné a obecné češtině. In: SGALL, Petr. *Jazyk, mluvení, psaní*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2011, 229-243. (d)

ŠLOSAR, Dušan. Minimalizace škod na spisovné češtině. *Host*, 2005, roč. 21, č. 7, s. 15.

Słownik języka polskiego PWN. [online]. c1997-2011. Dostupné z: <<http://sjp.pwn.pl>>.

TOPOL, Jáchym. *Noční práce*. 1. vyd. Praha: Torst – Hynek, 2001. ISBN 80-7215-136-3.

TOPOL, Jáchym. *Nocna praca*. 1. vyd. Warszawa: W.A.B., 2004. ISBN 83-89291-86-X.

ULIČNÝ, Oldřich. K pojetí spisovné češtiny jako funkčního jazyka. In MINÁŘOVÁ, Eva – ONDRÁŠKOVÁ, Karla (eds.). *Spisovnost a nespisovnost : zdroje, proměny a perspektivy : Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve Vzdělávacím středisku Šlapanice 10. – 12. února 2004*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 188-190.

URBAŃCZYK, Stanisław. *Zarys dialektologii polskiej*. 5. vyd. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976.

WALCZAK, Bogdan. Gwary w świadomości użytkowników polszczyzny: (Prolegomena historyczne). In SIEROCIUK, Jerzy (ed.): *Gwary dziś : 4. Konteksty dialektologii*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2007, s. 67-75.

WEISS, Tomáš. *Jáchym Topol: Nemůžu se zastavit*. 1. vyd. Praha: Portál 2000. ISBN 80-7178-395-1.

ZAWILSKA, Danuta. O poprawności językowej w tekstach kazań. In MICHALEWSKI, Kazimierz (ed.). *Język w mieście : Problemy kultury i poprawności*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998, s. 45-55.